

**Seminari de
Metodologia
en Toponímia
i Normalització
Lingüística**

(2006)

**Universitat de les
Illes Balears**

Coordinadors:
Ramon Bassa i Martín
Ester Casellas Vives
Hermínia Planisi Gilí

II SEMINARI
DE METODOLOGIA
EN TOPONÍMIA
I NORMALITZACIÓ
LINGÜÍSTICA

(Palma, 30 de novembre i 1 de desembre de 2006)

Universitat de les Illes Balears
Servei Lingüístic

Govern de les Illes Balears
Conselleria d'Educació i Cultura
Direcció General de Política Lingüística

**II SEMINARI
DE METODOLOGIA
EN TOPONÍMIA
I NORMALITZACIÓ
LINGÜÍSTICA**

(Palma, 30 de novembre i 1 de desembre de 2006)

Coordinadors:
Ramon Bassa i Martín,
Ester Casellas Vives
i Hermínia Planisi Gili

Palma, 2007

© del text: els autors, 2007

© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 2007

Coberta: Gràfiques Planisi

Edició: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic. Edifici Son Lledó. Campus universitari.
Ctra. de Valldemossa, km. 7,5. 07012 Palma (Illes Balears)

Maquetació i impressió:

Gràfiques Planisi. Gremi Boneters, 28.

Polígon de Son Castelló. 07009 Palma

ISBN: 84-7632-686-2

Dipòsit legal: PM 1388-2007

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre ni de la coberta, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars del copyright.

ÍNDEX

PRÒLEG	
Ramon Bassa i Martín	9
NOMENCLÀTOR TOPONÍMIC DE LA CATALUNYA DEL NORD	
Joan Anton Rabella i Ribas (Oficina d'Onomàstica. Institut d'Estudis Catalans) ..	11
ALGUNES APORTACIONS DE LA DIDÀCTICA DE L'ORTOGRAFIA A L'ESCRITURA DE TOPÒNIMS	
Ramon Bassa i Martín (professor del Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació de la UIB)	19
METODOLOGIA PER A LA RECOL·LECCIÓ, LOCALITZACIÓ I CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS	
Antoni Ordinas Garau (professor de Ciències de la Terra de la UIB)	37
APORTACIONS LÈXIQUES I METODOLÒGIQUES DE L'ATLES TOPONÍMIC VALENCIÀ	
Emili Casanova Herrero (professor del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València)	51
SA TANCA DE S'ERA. PROJECTE PER A LA RECOLLIDA DE LA TOPONÍMIA DEL CAMP DE MENORCA	
Xavier Gomila Pons (Secció de Llengua i Literatura de l'Institut Menorquí d'Estudis)	71

PRÒLEG

Per segon any consecutiu, el Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears, conscient de la importància de la formació específica, presenta un recull de les ponències que es feren dins el marc del *II Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, amb l'objectiu de donar eines per a l'elaboració de fitxes específiques de recollida per a les enquestes de toponímia, de la metodologia per a la recollida de camp i de les aportacions de la didàctica de l'ortografia a l'hora d'escriure els topònims.

Aquest volum reuneix les cinc ponències presentades en el II Seminari de Metodologia en toponímia i normalització lingüística dels dies 30 de novembre i 1 de desembre de 2006.

El dia 30 de novembre férem la presentació del curs que anà a càrrec del director del Servei Lingüístic de la UIB, Ramon Bassa i Martín, que remarcà, per una banda, la importància de la continuïtat d'un seminari interdisciplinar dirigit a estudiants i professionals del camp de la filologia, la geografia, la història i l'ensenyament; i, per l'altre costat, facilitar i difondre les eines bàsiques per a la recerca i el treball en fonts de la toponímia. També remarcà el valor dels topònims com a símbol identitari necessari per a la normalització lingüística d'un poble. A continuació, es realitzà la conferència inaugural que tractà sobre toponímia aplicada, *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord*, del doctor Joan Anton Rabella i Ribas, membre de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que exposà els criteris que havien seguit per a l'elaboració del *Nomenclàtor toponímic* esmentat.

Després, s'inicià la primera ponència titulada *Algunes aportacions de la didàctica de l'ortografia a l'escriptura de topònims* per part de Ramon Bassa i Martín, professor del Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació de la UIB, que reflexionà sobre el tema de l'escriptura o la grafia dels topònims illencs, fent èmfasi sobre com els que escriuen els topònims els representen ortogràficament a partir de les formes orals que senten. A partir de l'enfocament pedagògic que tenim en compte l'experiència cognitiva, la consciència fonològica, la reflexió metaortogràfica i l'experiència gràfica d'un escriptor no experimentat en la llengua catalana que prova d'escriure els topònims.

L'endemà, dia 1 de desembre, iniciàrem la jornada amb la ponència del doctor Antoni Ordinas Garau del Departament de Ciències de la Terra de la UIB, que ens presentà la *Metodologia per a la recol·lecció, localització i classificació dels topònims*, fruit de la seva expe-

riència docent i investigadora ja encetada a partir de la seva tesi doctoral, primera elaborada sobre el camp de la toponímia al seu Departament.

Després d'un breu descans, Emili Casanova Herrero del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, ens parlà de les *Aportacions lèxiques i metodològiques de l'Atlas toponímic valencià*, recull de més de 50.000 topònims vius, arreplegats de viva veu en tot el territori valencià, mitjançant enquestes sobre el terreny a informadors vells i coneixedors de la zona (pastors, caçadors i llauradors). El recull ha permès per primera vegada disposar d'un corpus poat del terreny sense els errors de la cartografia anterior, tant de localització de topònims com sobretot de males grafies i d'adaptació al castellà de topònims valencians.

Finalment, el Seminari acabà amb la ponència *Sa tanca de s'Era. Projecte per a la recollida de la toponímia del camp de Menorca*, per Xavier Gomila Pons, de la Secció de Llengua i Literatura de l'Institut Menorquí d'Estudis, que té com a objectiu la recollida de la toponímia del camp de Menorca. La iniciativa respongué a la crítica situació en què es trobava i es troba la toponímia de Menorca, per això, el projecte se centra en la toponímia del camp i deixa de banda la toponímia costanera.

Com podreu observar, les ponències que es tractaren abarquen informació metodològica sobre la toponímia dels diferents territoris del domini lingüístic català. A més, de contribuir a la intervenció d'informació de primera mà sobre els treballs vigents i que es venen realitzant en el camp de la toponímia, i difondre-la entre els seus especialistes o interessats en els topònims i la seva normalització lingüística.

Universitat de les Illes Balears, primavera de 2007

Els coordinadors

**NOMENCLÀTOR TOPONÍMIC
DE LA CATALUNYA DEL NORD**

Joan Anton Rabella i Ribas

Oficina d'Onomàstica.
Institut d'Estudis Catalans

ORIGEN DEL NOMENCLÀTOR

En el context de la situació de la llengua catalana a la Catalunya del Nord, amb una reculada en l'ús social molt significativa al llarg del segle xx, hi ha un àmbit, la toponímia, que presenta algunes característiques específiques. Des d'un punt de vista general, la toponímia nord-catalana ha patit més una francesització gràfica –i fonètica– dels topònims que ja existien (com podem comprovar, per exemple, en els mapes publicats per l'Institut Géographique National (IGN) en les edicions menys modernes) que no pas una substitució per topònims d'origen francès; aquesta situació possiblement ha estat afavorida per la gran riquesa i densitat de la toponímia a les comarques del nord de l'Albera.

A l'hora de plantejar-se, doncs, la realització d'un nomenclàtor calia tenir en compte aquesta situació i les repercussions a nivell oral de la recuperació de les formes normativament correctes dels topònims catalans. En aquest sentit ja s'havia advertit que formes lingüísticament normatives com, per exemple, *Palau* [pə'law] o *Cabestany* [kəβəs'taŋ] es pronunciaven sovint [pa'lo] i [kabesta'ni] com si fossin uns topònims francesos, de manera que es modificava precisament el nom propi, que és la forma fònica genuïna.

D'aquesta manera, l'objectiu de la realització d'un nomenclàtor a fi de preservar la toponímia nord-catalana com a patrimoni cultural i pel seu valor identificatiu s'havia d'adequar també a les necessitats de caràcter fonètic, és a dir, del seu ús oral. Per aquesta raó, de bon començament es va pensar que el nomenclàtor havia d'incloure obligatòriament una transcripció fonètica de tots els topònims, un plantejament que segueix precisament la Recomanació B de la *Conferència de les Nacions Unides per uniformar els noms geogràfics* (Ginebra, 4-12 de setembre de 1967), que estableix «que les recerques sobre el terreny i en oficines aportin informació sobre la forma escrita i oral del nom, i que la forma oral es consignï amb una notació fonètica reconeguda i que l'ortografia dels noms geogràfics s'ajusti al màxim possible a la pràctica ortogràfica habitual de cada país, tenint en compte, a més, les formes dialectals», la qual enllaça amb la recomanació també del Grup d'Experts de les Nacions Unides per als Noms Geogràfics (GENUNG) de portar a terme nomenclàtors que recullin la toponímia a partir d'uns criteris científics.

D'altra banda, i ateses les estretes relacions històriques i administratives de les comarques nord-catalanes amb el Fenollet, també es va decidir incloure, com a apèndix, en aquest nomenclàtor els topònims d'aquesta comarca de llengua, i per tant de toponímia, originà-

riament occitana. Per a aquesta tasca s'ha comptat amb la col·laboració de Patrici Pojada, doctor en filologia occitana per la Universitat de Tolosa. En aquest cas, s'hi inclou la forma catalana dels topònims, poc nombrosos, que tenen una forma històrica en la nostra llengua, però no s'hi ha consignat la transcripció fonètica de les formes occitanes, que no correspon a l'Institut d'Estudis Catalans sinó que és una tasca que pertocaria a l'Institut d'Estudis Occitans.

CONTINGUT

El *Nomenclàtor toponímic de Catalunya del Nord* parteix de la pronúncia viva i genuïna dels topònims, que s'hi consigna per mitjà de la transcripció fonètica, i comprèn els noms propis de lloc més significatius d'aquest territori, no solament els principals nuclis de població — ciutats, viles, pobles i llogarets — i edificis aïllats, sinó també els elements geogràfics més representatius, tant a nivell orogràfic com hidrogràfic.

El nomenclàtor es divideix en quatre parts: en primer lloc, una *Introducció* en què s'exposa la motivació i l'objectiu del nomenclàtor, se n'explica el contingut i les característiques concretes, com l'ordenació, el sistema de transcripció fonètica, l'ús d'abreviatures, etc.; en segon lloc, hi ha el *corpus central*, el que seria el nomenclàtor —és a dir, la llista de noms— pròpiament dit; en tercer lloc, conté, com a apèndix, la llista de topònims del Fenollet, i finalment hi ha un índex que inclou el nom dels municipis i dels caps municipals per facilitar-ne la consulta.

CARACTERÍSTIQUES DEL NOMENCLÀTOR

El *Nomenclàtor*, que conté aproximadament 2.400 topònims, està organitzat comarcalment (Aspres, Capcir, Alta Cerdanya, Conflent, Rosselló i Vallespir) i, dins de cada comarca, està ordenat *municipalment* (la terminologia més precisa, però, no seria parlar de *municipis* sinó de *communes*, que és un terme que en català, però, pot resultar ambigu o confusionari, de manera que resulta més entenedor fer servir l'equivalent en el nostre sistema administratiu). I dins de cada municipi, els topònims apareixen en ordre alfabètic. Concretament, sota el nom del municipi i la comarca, hi ha el nom del cap o caps municipals i, a sota, la resta de topònims ordenats alfabèticament:

Forques			Rosselló
Forques	<i>nucli</i>	[ˈfɪrkəs] <i>estànd.</i> [ˈfɔrkəs]	<i>Fourques</i>
Castell, el	<i>barri</i>	[əlkəsˈteʎ]	<i>Le Château</i>

Forques			Rosselló
Galcerana, la	<i>hidr.</i>	[ləɣəlsə'ranə]	<i>La Galcerana</i>
Illa, l'	<i>hidr.</i>	[ˈliʎə]	<i>L'Illa</i>
Major, riu	<i>hidr.</i>	[ˈriwmə'ʒu]	<i>Riu Major</i>
Roca, mas d'en	<i>edif.</i>	[ˈmazdəm'rokə]	<i>Mas d'en Roca</i>
Sant Sebastià	<i>edif. hist.</i>	[ˈsansəβəsti'a]	<i>Sant Sebastià</i>
Sant Vicenç	<i>edif. hist.</i>	[ˈsambi'sens]	<i>Sant Vicenç</i>
Sant Vicenç, pla de	<i>orogr.</i>	[ˈplaðə'sambi'sens]	<i>Pla de Sant Vicenç</i>
Setè, mas del	<i>edif.</i>	[ˈmazdəlsə'te]	

Els topònims hi figuren a partir del nom propi, no del terme genèric quan en porten; així tindrem:

Roja, roca	<i>orogr.</i>	[ˈrokə'ruʒə]	<i>Roque Rouge</i>
-------------------	---------------	--------------	--------------------

Però

Roca de Nyer, la	<i>edif. hist.</i>	[lə'rokəðə'ner(t)]	<i>Chapelle de la Roque</i>
-------------------------	--------------------	--------------------	-----------------------------

Perquè en el primer cas el mot *roca* manté el seu valor descriptiu, mentre que en el segon ja no, perquè correspon a un edifici i no a un element orogràfic.

Si el nom propi forma part de més d'un topònim, s'ha fet una entrada per a cada topònim i no s'han agrupat, a fi de facilitar la consulta individual dels noms:

Sant Amanç	<i>edif. hist.</i>	[ˈsantə'mans]	<i>Saint Amand</i>
Sant Amanç, ribera de	<i>hidr.</i>	[ri'βerədə'santə'mans]	<i>Rivière de Saint Amand</i>

Si el lloc té més d'un nom, s'apunta la segona denominació a sota. Aquest altre nom pot ser actual:

Andorra	<i>nucli</i>	[ən'dorə]	<i>Andorre</i>
(o les Cases d'Amunt)		[ləs'kazədə'mun]	

O també pot ser de caràcter històric. Si el nom s'ha fet servir fins fa poc o encara és viu, però clarament minoritari –sovint només conegut per part de la població de major edat–, s'indica per mitjà de l'abreviatura *trad.* 'tradicionalment' i també s'hi consigna la transcripció fonètica:

Real, la	<i>barri</i>	[ləre'al]	<i>Le Real</i>
(trad. Santa Maria la Real)		[ˈsantəmər'ialəre'al]	

Quan es tracta, però, de topònims significatius que només trobem en la documentació antiga i que no es poden considerar vius avui, també s'hi inclouen, però sense transcripció fonètica:

Ròvol, el *hidr.* [ə'l'roβul] *Le Roboul*
(ant. mas d'en Llobet)

Aquest nomenclàtor no és una llista exhaustiva dels topònims de cada terme, sinó que els noms que conté han estat triats en funció de la utilitat actual (és a dir, que són els noms que avui tenen un ús social més general) i pel seu valor significatiu —cultural, geogràfic o històric. D'aquesta manera, segons les comarques trobarem variacions en la freqüència de les categories geogràfiques, ja que els diversos territoris tenen característiques força diferents: el Rosselló, en plena expansió urbanística, recupera molts termes agrícoles per a denominar barris; el Vallespir i els Aspres presenten un hàbitat humà dispers, amb molts masos i cases; el Conflent té un habitatge dispers, però format per petits nuclis de població, i també compta amb un relleu accidentat, i el Capcir i l'Alta Cerdanya són zones d'alta muntanya que presenten força noms relacionats amb el relleu i amb els recursos naturals.

Després del nom català del topònim a la primera columna, a la segona hi ha la categoria geogràfica, que, en conjunt, ens informa del contingut del nomenclàtor:

<i>barri</i>	‘barri’
<i>com.</i>	‘comunicacions’
<i>edif.</i>	‘edificació’
<i>edif. hist.</i>	‘edifici històric’
<i>equip.</i>	‘equipament’
<i>hidr.</i>	‘hidrònim’
<i>indr.</i>	‘indret’
<i>jac. arqueol.</i>	‘jaciment arqueològic’
<i>lit.</i>	‘litoral’
<i>monum.</i>	‘monument megalític’
<i>orogr.</i>	‘orografia’
<i>urb.</i>	‘urbanització’

A la tercera columna, hi ha la transcripció fonètica feta a partir dels criteris de l'Alfabet Fonètic Internacional (veg. *Aplicació al català dels principis de transcripció de l'Associació Fonètica Internacional*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999). La transcripció fonètica s'ha fet seguida. Solament en el cas dels determinatius que no tenen un ús sistemàtic, s'han inclòs entre parèntesis dins dels claudàtors de la transcripció per assenyalar aquest caràcter opcional.

La forma transcrita reflecteix la pronúncia genuïna d'ús general per part de les persones que tenen un coneixement directe del topònim, és a dir, que correspon a la solució específica nord-catalana. En el cas dels noms de les poblacions i dels topònims geogràfics d'ús més general, es consigna, a més de la pronúncia pròpia, nord-catalana, la forma fonètica en llengua estàndard precedida de l'abreviatura *estànd.* Es tracta dels topònims més signifi-

tius, que són coneguts arreu del domini lingüístic i que, per tant, hem de considerar que tenen una forma general. Corresponen als noms dels municipis i nuclis de població principals:

Angles, els	<i>nucli</i>	[əl'zɑŋɡlis] <i>estànd.</i> [əl'zɑŋɡləs]	<i>Les Angles</i>
Jóc	<i>nucli</i>	[ˈʒuk] <i>estànd.</i> [ˈʒok]	<i>Joch</i>
Voló, el	<i>nucli</i>	[əlβu'lu] <i>estànd.</i> [əlβu'lu]	<i>Le Boulou</i>

Als orònims i hidrònims més rellevants:

Canigó, el	<i>orogr.</i>	[əlkəni'ɣu] <i>estànd.</i> [əlkəni'ɣo]	<i>Canigou</i>
Neulós, puig	<i>orogr.</i>	[punew'lus] <i>estànd.</i> [ˈpudʒnəw'los]	<i>Puig Neulós</i>
Aude, estany d'	<i>hidr.</i>	[əs'taŋ'dawði] <i>estànd.</i> [əs'taŋ'dawðəs]	<i>Lac d'Aude</i>

I algun edifici històric:

Serrabona	<i>edif. hist.</i>	[ˈserə'βunə] <i>estànd.</i> [ˈserə'βonə]	<i>Serrabona</i>
------------------	--------------------	--	------------------

També s'especifiquen, precedides de l'abreviatura *altr.* 'altres pronúncies', les pronúncies alternatives que tenen un ús molt significatiu. Generalment corresponen a formes fonètiques de caràcter popular o local:

Elna	<i>nucli</i>	[ˈelnə] <i>estànd.</i> [ˈjelnə]	<i>Elna</i>
Guàrdia, la	<i>edif./nucli</i>	[lə'ɣwardiə] <i>estànd.</i> [lə'ɣwardi]	<i>La Guardia</i>

A la quarta columna trobem els topònims que podríem qualificar com a *oficials* en francès. De manera estricta, però, només els noms dels municipis tenen nom oficial, mentre que en la resta de topònims es tracta dels noms que apareixen a les llistes de les diverses administracions i entitats de l'Estat francès, principalment les solucions que trobem a l'IGN. Sovint es tracta, com ja indicàvem al començament, de formes francesitzades més que no pas de noms pròpiament francesos.

Finalment, i relacionat amb aquest darrer aspecte, hem d'indicar que en els pocs casos (8) en què s'ha incorporat topònims d'origen francès perquè avui són molt representatius i perquè s'ha considerat que el nomenclàtor no podia obviar uns topònims que actualment són una referència geogràfica i social, aquests van marcats amb un asterisc (que indica que no són topònims d'origen català): **Cité, la*; **Airelles, les*; **Valmy*; **Lido, el*; **Fauburg, el*; **Gare, la*; **Clairfont, i* **Chambon, mas*.

A TALL DE CONCLUSIÓ

La publicació del *Nomenclàtor toponímic de Catalunya del Nord* —en el moment de la realització d'aquesta conferència ja es troba a la premsa— és la culminació d'un pro-

jecte de l'Oficina d'Onomàstica de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans que es va iniciar l'any 2002 i que ha comptat en tot moment amb l'estreta col·laboració de Joan Peytaví Deixona, professor de la Universitat de Perpinyà i actualment membre de la Secció Filològica, que és qui, en bona mesura, ha proposat i revisat els topònims i les transcripcions fonètiques que conté aquesta obra. Així mateix, també hi ha participat, a més, de —com ja indicàvem— Patrici Pojada pel que fa a la toponímia occitana del Fenollet, Manel Figuera per a la toponímia de l'Alta Cerdanya.

Esperem que aquesta publicació, que apareixerà com a coedició entre l'Institut d'Estudis Catalans i la Universitat de Perpinyà, tingui una bona difusió al territori de la Catalunya del Nord, tant als ajuntaments com a les entitats culturals nord-catalanes i per part de la Universitat de Perpinyà, de manera que pugui contribuir, a nivell pràctic, a fer conèixer la forma catalana normativa dels topònims i a afavorir l'ús de la toponímia correcta, i, a nivell cultural, a la preservació de la toponímia nord-catalana.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- BASSEDA, LL. (1990): *Noms de lloc de la nostra terra. Toponymie historique de Catalunya Nord*. Prada: Terra Nostra.
- BECAT, J. (2000): *La situació del català a França. Aspectes jurídics i docents i estudis sobre la matèria*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BECAT, J. (2002): «Els topònims dels mapes i documents públics a França: normes procediments de correcció, debat ciutadà i jurídic, situació i actituds a Catalunya Nord», dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Universitat de València, pàg. 927-947.
- CAILÀ, M.; ESCUDERO, J.P. (2005): «Història dels noms de Reiners. Les arrels d'un poble del Vallespir». Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; *Treballs de l'Oficina d'Onomàstica*, x.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1999): *Aplicació al català dels principis de transcripció de l'Associació Fonètica Internacional*. Barcelona.
- PONSICH, P. (1980): *Límits històrics i repertori toponímic dels llocs habitats dels antics «Països» de Rosselló-Vallespir-Conflent-Capcir-Cerdanya-Fenelledès*, Revista «Terra Nostra», núm. 37, Codalet.
- PORTET, R-L (1983): *A la recerca d'una memòria: els noms de lloc del Rosselló (microtoponímia)*. Perpinyà: Publicacions del CDACC.

**ALGUNES APORTACIONS DE LA
DIDÀCTICA DE L'ORTOGRAFIA A
L'ESCRITURA DE TOPÒNIMS**

Ramon Bassa i Martín

Universitat de les Illes Balears

0. POT APORTAR LA DIDÀCTICA DE L'ORTOGRAFIA REFLEXIONS SOBRE L'ESCRITURA DE TOPÒNIMS?

La meua assistència a les reunions de la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB, així com la meua experiència i intercanvis amb les responsables del Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic, m'han duit, des de la meua formació pedagògica, a reflexionar sobre el tema de l'escriptura o la grafia dels topònims illencs. Precisant més encara, sobre com els que escriuen els topònims els representen ortogràficament a partir de les formes orals que senten. Així, m'agradaria aprofitar l'ocasió d'aquest Seminari per presentar algunes reflexions des de la didàctica de la llengua, i en especial, des de la didàctica de l'ortografia sobre aquest tema de la representació ortogràfica i mostrar com les errades ortogràfiques no es mouen només dins l'espontaneïtat, sinó que fins i tot dins els errors hi ha un cert sistema d'errar en l'escriptura dels topònims. Errades que són fruit de les característiques fonològiques i fonètiques de la llengua catalana i la forma de representació gràfica acordada, així com degudes a factors socials que hi actuen, i a vegades, hi interfereixen.

Em situaré en el punt de vista del qui escriu, diguem des de l'experiència cognitiva, la consciència fonològica, la reflexió metaortogràfica i l'experiència gràfica d'un escriptor no experimentat en la llengua catalana que prova de representar els topònims amb l'ortografia catalana, des d'on ell parteix mentalment i intuïtiva. Si podem preveure on trobaran més dificultats aquests escriptors novells, les orientacions i normatives sobre els topònims podran ser més acurades i podran preveure millor els entrebancs ortogràfics. Per això, utilitzaré l'experiència i les aportacions que la didàctica, —i en particular les que la didàctica de l'ortografia—, ens fa.

1. QUINES SÓN AQUESTES APORTACIONS I CONCEPTES?

En les llengües romàniques ens fan notar A. Gallagher i K. Landerl (1995: 19): «la sim-

plicitat del sistema gràfic emmascara la complexitat dels procediments implicats». Aquests autors parlen del procediment o model de doble via: el model de traducció i el procediment lexical. Quan en el «sistema de codificació traduïm els segments visuals de la paraula impresa, les lletres, als segments sonors de les paraules. Utilitzem aquest procediment per llegir paraules que sabem, i fins i tot podem fer servir aquest procediment de correspondència per llegir paraules que mai no hem vistes escrites. També podem fer-ho a la inversa. *Podem pensar en una paraula que volem escriure i podem traduir de sons o fonemes a lletres*» (Gallagher i Landerl 1995: 20. La cursiva no és de l'autor). Però també, voldria remarcar com l'estructura de representació gràfica d'una llengua marca la manera d'interpretar i de codificar els signes gràfics per passar-los a lectura. No és el mateix el sistema de representació gràfica de la llengua catalana, francesa o anglesa que el de la llengua xinesa, per posar uns exemples diferenciats.

Així, els autors abans esmentats distingeixen tres fases diferenciades en el procés de l'escriptura en un sistema gràfic alfabètic: la logogràfica, l'alfabètica i l'ortogràfica. A la primera fase el desenvolupament de la lectura i l'escriptura no són paral·lels. Quan escriuen només tenen la memòria visual d'estructures gràfiques.

No obstant això, ens diuen Gallagher i K. Landerl (1995: 23): «a la segona fase hi ha un canvi que generalment coincideix amb l'inici de l'escolarització formal. En aquest estadi, seguint el model, la lectura va més enllà que l'escriptura». I és durant aquesta fase quan l'escriptura esdevé alfabètica, i «marca la introducció del so en el procés d'escriptura. En lloc de basar-se en la memòria visual de la forma gràfica de les paraules, l'escriptura segueix el mecanisme de traduir de sons a lletres».

És en aquesta fase alfabètica quan passen altres coses, «a més del domini de la segmentació de les paraules en sons i de la traducció d'aquests sons a lletres. Al final de la fase alfabètica els infants dominen les regles que governen la regularitat i la irregularitat de les paraules escrites. Aquestes regles es basen en un sistema de correspondències grafema-fonema». I afegeixen una observació que crec molt important: «el coneixement sobre grafemes i fonemes és molt més sofisticat que el coneixement de sons i lletres, perquè té en compte lletres aïllades i famílies de lletres». Recordem que un fonema correspon, en cert sentit, a una unitat mínima de so, i un grafema correspon a una unitat funcional d'escriptura. És a dir, que un grafema, tant pot ser una sola lletra com un grup de lletres.

I aquí rau la dificultat cognitiva, ja que els aprenents «han de fer el pas de les associacions simples entre so i grafia al coneixement de les relacions funcionals entre grafemes i fonemes, perquè hi ha moltes més maneres de representar fonemes que no amb cada una de les 26 lletres de l'alfabet», diuen Gallagher i K. Landerl (1995: 24). I per això, les regles de correspondència fonema-grafema per a l'escriptura són molt complexes, comparades amb les regles de correspondència grafema-fonema per a la lectura. I conclouen els nostres autors: «No és pas sorprenent, doncs, que en el tercer estadi de desenvolupament l'escriptura estigui més enllà que la lectura».

Quan aquest lector aprenent arriba a expert ja té un llexicó que inclou les dades ortogràfiques, semàntiques i foneticofonològiques de cada paraula. Tot i que potser no utilitzen un procediment lexical per escriure. Potser el seu diccionari els serveix per confrontar i reconèixer paraules, però no per escriure-les, ens matisen.

1.1. Ortografia d'ús natural i ortografia de norma (o arbitrària).

1.1.1. El concepte d'ortografia natural d'Alexandre Galí.

Alexandre Galí, amb una gran intuïció didàctica, i jo diria que psicològica, va entendre i diferenciar els dos processos cognitius anteriorment descrits, entre aquest pas de la representació ortogràfica del so (que anomenà ortografia natural) al d'una representació ortogràfica del fonema (que denominà ortografia arbitrària o de norma).

Segons Alexandre Galí (1971: 13), que segueix a Th. Simon (1924), els francesos dividien l'ortografia en: *ortografia d'ús* i *ortografia de regla*. A la primera, l'ortografia d'ús, hi entra «gairebé tota la nostra ortografia, o sia, l'ús de les lletres i dels signes gràfics, tant si es basa en regles definides com si és un producte del costum». En canvi, Galí, aprofitant els conceptes anteriors de Simon basteix els conceptes d'ortografia natural i d'ortografia arbitrària. A vegades, molt esmentats en la didàctica de la llengua i de l'ortografia durant els anys setanta, però no entesos del tot.

L'ortografia natural, explica Galí, és un «procés necessari que es deriva del mateix aprenentatge de la lectura i l'escriptura» i que té «per guia una norma fonètica derivada, com ho hem expressat, de les primeres lletres» (Galí 1971: 14, la cursiva no és de l'autor). És interessant veure com aquest ús de l'ortografia natural, intuïtiva, és el que fan els adults no familiaritzats amb l'escriptura del català, i que veiem moltes de vegades a cartells i rètols espontanis que posen al nom de les seves cases, xalets, a urbanitzacions noves, que requereixen, moltes vegades, el pas per una normalització ortogràfica d'aquesta microtoponímia particular i local.

Això és així, perquè «amb ell es registren les errades gràfiques que afecten la pronúncia usual dels mots i alteren la seva integritat fonètica» ja que «pot emprar, pels sons que ha d'escriure, qualsevol lletra de la mateixa família que els representi encara que ortogràficament no hi correspongui» (Galí 1984: 165-166). És a dir, l'infant, i també l'adult no alfabetitzat en català, atribueix a l'hora d'escriure una de les grafies convencionals que coneix o que ha adquirit en el procés d'aprendre a llegir als sons de les paraules. Si ha estat alfabetitzat en castellà, les interferències ortogràfiques poden agafar grafies del castellà. Per exemple, una persona que escriu Son Rapiña, per Son Rapinya. Fet no tan estrany, ja que és freqüent veure aquest topònim quan està normalitzat, corregit amb un esprai sobre la *ny* substituïda per una *ñ*, amb una correcció que no només es mou dins el camp de l'ortografia sinó també de la ideologia monolingüista espanyola. Em contava Emilia Ferreiro que els mexicans quan veuen escrit *Méjico*, molts d'ells encara hi veuen l'empremta del “colonitzador”, que els marca el seu poder i els canvia la grafia *x*.

Cal no confondre l'adjectiu *natural* que s'aplica a l'ortografia —que al cap i a la fi, és un acord social convencional— en el mateix sentit que l'usa Freinet quan parla de mètode natural i que és diferent. El mateix Galí (1984: 162) ens explica el sentit que dóna al terme *ortografia natural*: «Se'ns venia a dir que aplicar el mot natural a l'ortografia era quelcom contradictori, però no es tenia en compte que en el nostre concepte, el mot natural marca els límits de l'arbitrarietat en què es troba el fet ortogràfic. El mot natural vol dir permanent, inviolable. El que no supera aquesta etapa de formes estructurades permanents, no té encara

plena existència gràfica, no ha assolit del tot la vida primària, natural, del llenguatge escrit, damunt de la qual s'apliquen els refinaments arbitraris pròpiament ortogràfics.»

1.1.2. Grafia segura. Concepte

Quan l'infant entra dins la fase alfabètica de l'escriptura es troba amb una sèrie de grafies que li són insegures, és a dir, que dubta sobre com escriure-les, o opta per una representació errònia. El mateix acostuma a passar-li a un adult no alfabetitzat en la llengua catalana

Diem que una grafia és **segura** per a l'escriptura quan només té un so per a la seva representació ortogràfica. (A aquelles lletres que només tenen una representació gràfica per escriure cada so).

També es poden trobar amb una representació inequívoca dins de la matriu sil·làbica.

Vegem-ne un exemple simplificat de les set posicions més destacades del fonema [f] quan és pronunciat, i que la seva representació ortogràfica és la pròpia d'una grafia segura. Cal dir que les posicions d'un fonema dins la matriu sil·làbica poden ser moltes més, per exemple J. Carreras i J. Comes (1989) en proposen dotze de possibles, altres autors en proposen més, però a efectes de claredat didàctica, hem partit de la matriu que elaboraren M. Mata i J. M. Cormand (1974), tot i que no abasta tot el camp fonètic.

[f] —————> f

Consonant f	Posició	
Formiga	cV-	Inicial
Estufa	-VcV-	Intervocàlica
Desfer	-c CV-	després consonant
fred / flor	Cl/rV-	davant consonant líquida
Bolígraf petit	-Vc/C	davant de consonant
Bolígraf	-VCc	final simple
golf - triomf	-V(c)C(c)	final compost

C (qualsevol consonant); c (consonant estudiada); V (qualsevol vocal)

També són grafies bastant segures la [m], o la [n], ja que no acostumen a tenir gaire variació en la parla en les diferents posicions sil·làbiques.

Algunes vocals són més segures per escriure que d'altres, així la grafia *o* és una grafia segura a Mallorca, tret de la comarca de Sóller, on la *o* àtona es pronuncia *u*, o els casos com *cosir* o *bullir* en els pobles on es pronuncia *cusir* i *bullir*. Però a la resta de les altres illes és una grafia insegura en posició àtona.

Quines grafies seran més fàcils d'escriure?

Pel que fa a les vocals, evidentment, seran les vocals en posició tònica les que tendran menys dificultat. També dependrà de la parla local i del territori del domini lingüístic. Així,

la [ə] vocal neutra a determinats pobles de Mallorca pot ser tònica, com a la paraula pagès, i en canvi a Lloseta o Alaró es pot pronunciar com a [ɛ] e oberta.

Vocals	Exemples
a (tònica)	Artà
e oberta (àtona) / e oberta (tònica)	Ruberts
o tancada / o oberta (tònica)	Sóller
u (tònica)	Muro

El grau de dificultat de les consonants dependrà de la posició que ocupin dins la matriu sil·làbica i la tira fònica. Així, a trets generals, ens trobam:

Consonants més segures	Exemples
f	Felanitx
m	Manacor
n	Mancor
p (posició no final)	Palma
t (posició no final)	Artà
b (posició no final)	Biniaraix; Ruberts
v	Valldemossa
ny	Bunyola
l (excepte grup al-)	Cala Blava; Palma

1.1.3. Grafia insegura. Concepte

Anomenarem grafies insegures a aquelles que tenen més d'una representació gràfica per a cada so. Un dels exemples més clars és el so [s] que pot ser representat per les lletres *s*, *c*, *ss*, *ç* i a vegades *x*.

So: [s]

Grafies que el representen:

S	SS	Ç	C	X
sopa			ceba	
-	carabassa	peça	ocell	auxili
ansa		cançó		
escola				
-				
pas		llaç		
pals		març		

Pel que fa a les consonants, vegem alguns exemples de grafies insegures i com es posa de manifest a l'hora d'escriure els topònims. Com altres vegades, la dificultat també va lligada a la posició dins la matriu sil·làbica.

Grafia insegura. Consonants	Alguns exemples d'errades en els topònims
-ss- s / c	Valdemosa (Valldemossa) Senselles (Sencelles)
ç	Single des Morro (Cingle des Morro) Santa Ponsa (Santa Ponça) Pollensa (Pollença)
-r ll (especialment amb la iodització) x z ix /x ge /gi je / ji ca / q /qu	Pou d'en Fornés (Forners) Es Camp de ses Beies Semena (Xemena) Ca n'Alzamora (Ca n'Alsamora) Son Mox (Son Moix) Es Safaretxet (Es Safareget) Bújer (Búger) Escar de sa Tale que (Escar de sa Taleca) Es Ban que let (Es Bancalet). Es Cuatre Cantons (Es Quatre Cantons-Manacor). Son C ortera (Son Quartera). Can C aleu (Can Queleu- Santa Eugènia)
l (al grup al-)	Aucanada (Alcanada) Aubarca (Albarca)
-ig / tx	Serradell de Capaput x (Serradell de Capapuig). Turó des Sat x (Turó des Saig-Manacor). Andra ig - Andrait x (Andratx)

2. TIPOLOGIES D'ERRADES D'ORTOGRAFIA NATURAL QUE PODEM TROBAR A LES REPRESENTACIONS GRÀFIQUES DE LES LLETRES

També a l'hora d'escriure es poden trobar diverses tipologies d'errades principals en l'ortografia.

Les principals tipologies A. Galí (1971) les agrupa de la següent manera:

- Errades per omisió, repetició i transposició de lletres. Galí ens posa exemples d'aquestes supressions i afegitons: «Són exemples de transposició: *prota*, per *porta*; *talua*, per *taula*. Ídem d'omisió: *cata*, per *canta*. Ídem d'alteració: *gust*, per *just*; *danda*, per *banda*. Ídem d'addició: *portatava*, per *portava*; *penesen*, per *pensen*».

- b) Alteració de signes senzills inequívocs. Com *acada*, per *acaba*; *jos* per *gos*.
- c) Alteració dels dígrafs inequívocs *gue*, *gui*; *que*, *qui* (accentuats); *ny* i *ll*; *rr* entre vocals. I escriure *guent*, per *gent*, *acella*, per *aquella*. O *rric*, per *ric*. No seria errada d'ortografia natural sinó d'arbitrària escriure *ui*, per ull. (Galí 1984: 167; Galí 1971: 18).
- d) Mala separació de mots. O sigui, enganxaments i trencaments de paraules. No es compten com a errades d'ortografia natural ni els pronoms sufixos ni els mots compostos.

Per a Galí (1971: 19-27), les errades dels dos primers tipus poden provenir: d'insuficiència de lectura; de defectes d'articulació o elocució, orgànics o funcionals; de causes generals d'ordre psicològic o fisiològic; de mals costums en el parlar. En el cas c), Galí (1971: 22) pensa que «pot ser que el mètode d'ensenyament de la lectura i la manera de presentar el problema d'aquests dígrafs contribueixin a retardar o avançar llur adquisició gràfica». Pel que fa a la mala separació de paraules, Galí veu com correspon a un altre tipus de problema «que només s'adquireix per la tècnica gramatical», és a dir, no correspon tant al camp fonològic com al gramatical.

Vegem alguns exemples de les quatre tipologies d'errades en els topònims:

Tipus d'errada	Exemple d'errada
1. Omissió	1. Es BØuet de na Xemena (Es Bouet de na Xemena) S'AudienciØ (S'Audiència) Sa ØBufera (S'Albufera) S'AØjub (S'Aljub)
Addició de lletres	Andraitx (Andratx) Ses Penyes Rotges (Ses Penyes Roges)
2. Alteració de signes senzills inequívocs	2. Bellvenet (Bellveret) S'Antigor (S'Altigor) Es Banc d'Ervissa (Eivissa)
3. Alteració de dígrafs inequívocs	Punta de s'Aguia (Punta de s'Agulla) Punta de s'AguØa Son GuiØem (Son Guillem) Font dets Ogers (Font des Oguers)
4. Mala separació dels mots	Portossaler (Porto-salè)

La classificació dels errors ortogràfics que proposen A. Camps *et al.* (1989: 102-103), no gaire diferent conceptualment de la de Galí, és la següent:

1. Errors amb una dominància fònica (també anomenats extragràfics; a causa d'una mala pronúncia):

- Omissió (finestøa). Adjunció (dribuix). Confusió (mermell).
2. Errors amb una dominància grafofònica:
 - a) Amb canvis en el valor fònic resultant: goc/probesa
 - b) Sense canvis en el valor fònic resultant: ome /jeni.
 3. Errors amb una dominància morfològica (afecten al sistema morfosintàctic): **se n'anat/ una lefan/ abressada/ ambarcar.**
 4. Errors relatius als homòfons (poc rendible en català).
 5. Errors referits al sistema no-alfabètic: majúscules, puntuació, apòstrofs.
 6. Errors no explicables per cap dels sistemes anteriors.

També cal tenir en compte les interferències lingüístiques d'una altra llengua (castellà, anglès...), algunes de les quals han quedat fins i tot incorporades a determinats rètols no normalitzats de les Illes. Així:

Alcudia
 Santa María
 Santa Eugenia
 Artá
 Son Españolet
 Son Español
 Bungalow Parks
 Aquapark
 Sometimes
 Ambassador park i Palm gardens (Hàbitat Golf Santa Ponça).

2.1. Ortografia de norma o ortografia arbitrària

L'ortografia arbitrària segueix la normativa i correspon a una etapa en la qual ja es domina el sistema ortogràfic i on només el so l'element usat.

Aquest ús més de grafema-fonema es transforma segons els estudis de Galí (1971; 1984) en la següent gradació de dificultat, de més fàcil a més difícil per a l'escriptura:

- Grafies *b + l o r*
- Femenins i finals neutres
- Plurals
- Grafies que es resolen per derivació o alternança, com *porter* de *porta*; *nevar* de *neu*
- Sons equívocs inclassificats, com la *b* de *baró*
- Grafies *m, n + consonant*
- Apòstrofs
- Grafia dels sons *x, g, j* i dígrafs amb els quals són continguts o pels quals són suplerts
- Grafies lligades als sons [s] i [z]: *s, ss, c, ç, z* i dígrafs *ts, tz*
- Pronoms febles
- Verbs en infinitiu, pretèrit i gerundi

- Accent i dièresi
- Ús de la *h*

No és estrany que després pugem trobar exemples documentals de vacil·lacions ortogràfiques en topònims, i que es reflecteixen en les recerques que fan els estudiosos a l'hora de consultar documents antics amb diverses formes d'escriure el mateix topònim, que marquen l'evolució històrica i les vacil·lacions fins a trobar una forma fixada. Així, a les comunicacions de diferents Jornades d'Antroponímia i Toponímia trobam exemples de vacil·lacions ortogràfiques.

Per exemple, al terme de Valldemossa, segons la documentació trobada per Magdalena Capó (2005):

- Sa Baduia: Sa Abaduia / Baduya / Sa Beduia.
- Es Cairats: Es Caierats / Escaierats / Escairats.

O al terme de Sóller, uns exemples trobats per P. Pérez (2004):

- 1232- Alqueria d'Almellutx, Almelug, Almallutx, Dalmelutx
- 1232- Montnaber / Mutnabar / Muntnabar.
- 1232- Rafal Calobra, Colabra, Colobra
- 1232- Cosconar, Caxconar, Coxconar
- 1300- Carrer de Malcuinat, Malcuynat
- 1306- Lloc de Binirrossi, Benirrosi, Beniroci, Benirozi.

3. CRITERIS OFICIALS

Els criteris oficials sobre la normativa en l'escriptura dels topònims, els marca (o els hauria de marcar) l'Institut d'Estudis Catalans, després d'escoltar els especialistes en la matèria.

Qui acostuma a marcar aquesta normativa, però, són les instàncies polítiques, mitjançant la legislació que determinen (o haurien de determinar) a partir de l'assessorament dels tècnics de les principals institucions lingüístiques del nostre petit país, com l'Institut d'Estudis Catalans o les diferents universitats i els seus departaments de filologia catalana, com és el cas de les Illes Balears.

3.1. La normativa legal

La normativa legal sobre els topònims de les Illes Balears ve marcada en primer lloc per l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears (1983) on diu que:

«Els topònims de les Illes Balears tenen com a única forma oficial la catalana.»

«Que correspon al Govern de la Comunitat Autònoma, d'acord amb l'assessorament de la UIB, determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis de població, vies de comunicació interurbanes en general i topònims de la Comunitat Autònoma. Els noms de les vies urbanes han de ser determinats pels ajuntaments corresponents, també amb l'assessorament esmentat, donant preferència a la toponímia popular tradicional i als elements culturals autòctons.»

«La denominació de la comunitat autònoma és ILLES BALEARS».

També la Llei de normalització lingüística de les Illes Balears, aprovada pel Parlament de les Illes Balears el 29 d'abril de 1986, incideix en el mateix sentit. Així, l'article 14 diu:

«1. Els topònims de les Illes Balears tenen com a única forma oficial la catalana.[...]

3. Aquestes denominacions són les legals a tots els efectes i la retolació ha de concordar amb elles».

També recomanem la lectura del decret 36/1988 (de 14 d'abril) pel qual es publiquen en el BOCAIB les formes oficials dels topònims de les Illes Balears.

La UIB, encarregada d'assessorar en matèria de llengua catalana, també compta amb un Gabinet d'Onomàstica que pertany al Servei Lingüístic de la UIB i és l'encarregat d'assessorar sobre toponímia i antroponímia i també s'encarrega de resoldre els dubtes plantejats, a més d'organitzar cada any unes jornades d'antroponímia i toponímia per donar a conèixer tots els treballs que s'estan fent sobre toponímia, així com un seminari de metodologia de recerca.

En definitiva, el Gabinet d'Onomàstica investiga, assessora i difon la toponímia referent a les nostres illes i també emet informes sobre alguns topònims que han estat polèmics i que ens han demanat fer un estudi exhaustiu. El nostre informe ha de passar per la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic, competència del Departament de Filologia Catalana, que ha de donar el vistiplau a l'informe efectuat.

Dins aquest sentit divulgatiu i informatiu, el juliol de 2006, la Generalitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans a través de la Comissió de Toponímia de Catalunya creen un grup de treball per elaborar aquests criteris, coordinat per Joan Anton Rabella, i editaren uns *Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal*. En aquest útil i didàctic opuscle ens diuen que: «La forma ortogràfica –inclosos els noms dels municipis i dels nuclis de població (ciutats, viles, pobles i llogarets)– s'estableix a partir de la pronúncia genuïna actual i d'acord amb la documentació més antiga quan hi ha vacil·lacions gràfiques o dificultat per a determinar la forma correcta, sobretot en els casos de neutralització fonètica».

I afegeixen:

«Generalment, la solució històrica coincideix amb la forma viva, però, quan l'evolució ha allunyat el nom del seu origen (és a dir, que hi ha hagut canvis en el nom que no corresponen a vacil·lacions gràfiques), s'ha respectat la forma evolucionada i actual». I posen l'exemple de **Santa Linya** (*les Avellanes i Santa Linya, Noguera*) «encara que originàriament no hi havia cap **santa**, sinó que prové d'un **saltus Licinae** o **Illicinae** ('bosc del Licínia' o 'bosc d'alzines')». (Generalitat de Catalunya 2006: 4).

Cal fer notar que «es manté l'anomenat article **salat (es, sa, ses, s')** amb minúscula inicial a l'àrea en què encara es conserva viu (entre l'Alt Empordà i la Selva), mentre que l'escrivim amb majúscula inicial i aglutinat en les zones en què ja no es fa servir en la llengua viva:

- **S'Encalladora** (*illot, Cadaqués, Alt Empordà*)
- **Sa Llapissada** (*platja, Blanes, Selva*)

Però:

- **Sarroca de Bellera** (*municipi, Pallars Jussà*)
 - **Sescorts** (*orònim, Matadepera, Vallès Occidental*).
- (Generalitat de Catalunya 2006: 5).

3.2. La normativa ortogràfica adoptada per la Comissió Tècnica de Llengua del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears. Criteris

La Comissió Tècnica de Llengua del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de les Illes Balears ha seguit els criteris esmentats anteriorment pel que fa a l'escriptura dels topònims, estudiant en unes reunions periòdiques, la casuística específica dels casos concrets i/o dubtosos.

La base dels criteris que s'han tengut en compte ha estat la següent (vegeu: Aguiló, C.; Miralles, J. 2004: 415-422):

«1. *L'etimologia*. Davant dues variants genuïnes amb la mateixa freqüència d'ús donam preferència a la més acostada a l'etimologia: *s'Illa Gavina* i no **s'Illa Divina*.¹

2. *La tradició escrita*. Una llarga tradició escrita pot fer prevaler la forma culta enfront de la popular, per exemple *s'Almunia* i no **sa Munia, Ruberts* i no **Roberts*.

3. *L'adequació amb la forma viva*, fins i tot en aquells casos en què la tradició escrita és poc o gens coneguda popularment: *Sobrevell* (d'acord amb la forma actual) i no **s'Alberg Vell* (forma restaurada); *ses Truqueries* i no **ses Tres Alqueries*.

4. *La identificació amb el referent*. Si hi ha dues variants de topònims descriptius igualment genuïnes, donarem preferència a la que s'acosti més a la realitat física de l'indret: *ses Coves d'en Berenguer* (són dues coves juxtaposades) i no **sa Cova d'en Berenguer* (tot i que hi ha gent que ho diu així).

5. *L'homologació a tot el domini lingüístic*. Els topònims que contenguin formes ioditzants, posem per cas, han de ser tractats tenint present que el fenomen no és exclusiu de les Balears.

6. *La popularitat del topònim*. Cal donar prioritat a la forma més popular sempre que aquesta sigui genuïna. A Cabrera, per exemple, serà preferible *s'Illa des Conills*

¹ L'asterisc que precedeix algunes formes indica que no són les adequades.

(coneguda majoritàriament amb aquesta denominació) a **sa Conillera* (variant d'ocurrència esporàdica).

7. *Els hipocorístics i els malnoms*. Es manté la forma popular dels hipocorístics: *Norat, Tomeu, Toni i Xesca*. La grafia dels malnoms es regeix per la normativa: *Can Roget* i no **Can Rotget, Can Perelló* i no *Can Pereió, Ca n'Apol·lònia* i no **Ca na Peloni*. »

Són excepcions:

- els casos que s'allunyen massa de la pronúncia usual: *Can Pevora* i no **Can Pólvora, Can Pascolí*, i no **Can Pasqualí, Can Guergori* i no **Can Gregori, Can Tevet* i no **Can Teuet*.

- els casos que poden induir a confusió: *Can Beia* i no **Can Bella*.

8. *La consciència culta*. Quan un element d'un topònim pot ser sentit com a vulgar per altres parlants del mateix lloc, que usen el mot en altres contextos, elegirem la forma culta, encara que a través dels reculls només apareixi la popular: *sa Pedrera Blanca* i no **sa Predera Blanca*.

9. *El valor testimonial*. Si el nom en qüestió constitueix un exemple aïllat o especialment valuós d'un determinat canvi lingüístic, l'escriurem d'acord amb la seva forma popular: *la Malè*, i no **la Malesa*.

Aquests criteris s'aplicaran als usos formals diversos, orals i escrits, en què apareix la toponímia –retolació, cartografia, ús administratiu– i es poden resumir indicant que els topònims es regeixen per la normativa general, tenint en compte però els casos especials en què hi ha formes amb molta tradició escrita,² les formes dialectals amb una extensió general (que no poden ser considerades localismes fonètics)³ i els hipocorístics i malnoms» (Aguiló, C.; Miralles, J. 2004).

Cal dir que aquestes normes acordades per la Comissió també han tingut en compte els fenòmens lingüístics «que abasten tres camps gramaticals: fonètica, morfologia i lèxic». En el camp de la fonètica és on trobam més detallats els criteris que s'aplicaran per a l'ortografia dels topònims pel que fa a: afèresi, africació / fricativització, assimilació, canvi de líquida i/o nasal en segment inicial, desplaçament d'accent, diftongació de la [o] inicial en síl·laba lliure, dissimilació, ensordiments, epèntesi, esdrúixoles en –ia (supressió de la vocal final), inflexió vocàlica, iodització, labialització, metàtesi, monoftongació i una dotzena més de fenòmens.

Deix als especialistes en filologia, l'anàlisi de les solucions proposades. En general, segueixen els criteris de la normativa, pot ser en algunes excepcions, com en el cas del fenomen de la iodització, al proposar escriure *Can Beia* i no *Can Bella**, per ser «b) casos que poden induir a confusió» (*Ibid ant.* 2004: 416), des d'un punt de la didàctica de l'ortografia semblaria més adient optar per *Ca n'Abella** (forma no proposada), ja que embulla molt a l'escriptor i al lector novell trobar dues maneres de recomanar escriure el mateix fenomen: «*s'Ullastre Verd* i no **s'Uiastride Verd*» (*Ibid ant.* 2004: 418), —al menys a l'escola, es reco-

² Al Principat, per exemple, *Castell de l'Areny* en lloc de **Castelldalareny* (Kastro Adalasingo).

³ (MANCA LA NOTA)

mana usar una sola forma— i la resolució es converteix en una grafia insegura. Tot i que en aquests casos les normes acordades per la Comissió segueixin el criteri de la popularitat del topònim i de «donar prioritat a la forma més popular sempre que aquesta sigui genuïna», els didactes trobam millor tenir una sola forma d'escriptura de l'ortografia.

4. REFLEXIONS FINALS

Per tant, cal preveure que l'ortografia de determinats mots troba una forma de representació intuïtiva que segueix la tipologia que en didàctica s'anomena de l'ortografia natural. Per tant, si els que elaboren les normes tenen en compte aquestes formes de representació espontània, poden preveure millor les estratègies per corregir i donar coherència al sistema ortogràfic, per tal que respecti la normativa al màxim de les seves possibilitats.

Per acabar, podem concloure que:

1. L'ortografia és un fet complex, fruit de l'evolució històrica de la representació escrita de la llengua i de les solucions que s'han anat trobant i acordant.

2. En la fixació ortogràfica d'una llengua intervenen factors lingüístics, fonètics, etimològics, però també factors sociopolítics.

3. Des d'un punt de vista didàctic cal que la representació ortogràfica segueixi un model **coherent** i **unificat** per a tot el territori d'una llengua.

4. Per tal de poder seguir l'evolució històrica de l'ortografia —i de la parla— són necessaris i útils els estudis documentals sobre l'evolució gràfica dels topònims, ja que són uns dels restes més fossilitzats de la llengua. Per tant, convé no negligir aquest camp d'estudi.

5. Queden qüestions sobre els criteris de representació ortogràfica dels topònims que caldria aprofundir més, des d'un punt de vista didàctic. Per exemple, la qüestió de la iodització: grafia *i* / *ll* (*Can Beia* / *Ca n'Abella*), grau d'adequació a la forma viva per trobar una normativa no variable i adaptada al grau d'ús del topònim. A l'hora de presentar al gran públic una normativa per a l'escriptura del topònims, s'ha d'anar alerta a dobles instruccions, a dobles resolucions, que el confonen, ja que la tendència dels usuaris és esperar que funcioni una norma unificada de representació d'una grafia, que s'embulla més quan més diferent és la parla dialectal i local amb la representació estàndard.

6. És altament convenient la creació d'equips multidisciplinars (lingüistes, geògrafs, historiadors, etc., fins i tot, d'especialistes en didàctica de l'ortografia) a l'hora d'estudiar i acordar criteris ortogràfics, per enriquir els punts de vista.

7. Promoure l'edició d'aplecs de normativa sobre l'escriptura de topònims, recomanacions, les solucions ortogràfiques més adients a la normativa, etc., per a orientació del gran públic i de determinades entitats no especialitzades en filologia.

Esper que aquestes breus reflexions a partir d'un enfocament, més des de la didàctica de l'ortografia que d'altre camp, puguin contribuir a trobar les solucions de les representacions escrites dels topònims, que les ajudin a fer més clares i entenedes, i a prevenir, ben anticipadament, possibles resolucions quan hi hagi el perill de presentar confusions, al temps que ens ajudi a entendre on pot haver més possibilitats d'equivocació per part d'un escriptor inexpert o d'un retolador espontani que ignora la normativa lingüística.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA SOBRE EL TEMA

AADD. (1991): *Actualització de les proves d'ortografia de La mesura objectiva del treball escolar d'Alexandre Galí*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament.

AGUILAR MEDIAVILLA, E. M.; SERRA RAVENTÓS, M. (2004): *A-RE-PA. Anàlisi del retard de la parla; protocols per a l'anàlisi de la fonètica i la fonologia infantil*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

AGUILÓ, C.; MIRALLES, J. (2004): «Transcripció i normativització toponímica». A: *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Palma: UIB. Pàg. 415-422.

ARTICLES de didàctica de la llengua i de la literatura, A3 (gener 1995): «L'ensenyament de l'ortografia». Barcelona: Graó.

ARTICLES de didàctica de la llengua i de la literatura, 40 (juliol-agost 2006). Barcelona: Graó.

BASSA i MARTÍN, Ramon (1998): *Mòdul 4. El llenguatge escrit (comprensió i expressió escrites)*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

BASSA i MARTÍN, Ramon; MIR JAUME, Adriana; PLANISI GILI, Hermínia (2006): *Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística (2005)*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic.

BOSCH, Laura (1987): *Avaluació del desenvolupament fonològic en nens catalanoparlants de 3 a 7 anys*. Barcelona: ICE de la Universitat de Barcelona.

- CAMPS, Anna (1989): *L'ensenyament de l'ortografia*. Barcelona: Graó.
- CAPÓ JUAN, M. Magdalena (2005): «La toponímia de Valldemossa. Propostes etimològiques per a tres topònims». A: *XVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic, pàg. 141-153.
- CARRERAS, J.; COMES, J. (1989): *Fonètica catalana*. Barcelona: Teide.
- CODINA, F. ; FARGAS, A. (1988): *Proposta de classificació del errors d'ortografia*. Vic: Eumo.
- CORMAND, Josep M. (1983): *Les lletres de colors*. Barcelona: Casals.
- GALLAGHER, A.; LANDERL, K. (1995): «Fases en la adquisició del saber ortogràfic». A: *Articles de didàctica de la llengua i la literatura*, A3. L'ensenyament de l'ortografia, (gener 1995), p.19-28.
- GALÍ, A. (1971): *L'ensenyament de l'ortografia als infants*. Barcelona: Barcino.
- GALÍ, A. (1984): *La mesura objectiva del treball escolar*. Vic: Eumo.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2006): *Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal*. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Catalans. Comissió de Toponímia de Catalunya. (Papers de la Comissió de Toponímia; 1).
- MATA, Marta; CORREIG, MONTSERRAT; Cormand, Josep M. (1974): *Quadres de fonologia catalana per a l'ensenyament de la lectura i l'escriptura*. Barcelona: Bibliograf.
- MATA, Marta; CORREIG, MONTSERRAT; Cormand, Josep M. (1979): *Programa Lletra per lletra. Llibre del mestre. Bases per a una didàctica de la lectura i l'escriptura*. Barcelona: La Galera.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (2006): «L'article en el topònims: teoria i pràctica». A: *Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística (2005)*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic, pàg. 65-89.
- PÉREZ i PASTOR, Plàcid (2004): «Un recull dels genèrics i topònims més antics de la Vall de Sóller (1232-1350)». A: *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic, 2004, pàg. 203-212.
- PLANISI, Hermínia (2006): «La normalització en la toponímia». Palma: Universitat de les Illes Balears. Curs d'estiu de la UIB: *Geografia i Toponímia*.

- RABELLA I RIBAS, Joan Anton (2006): «Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal». A: *Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística (2005)*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic, pàg. 27-52.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- TEBEROSKY, Ana (1992): *Aprendiendo a escribir*. Barcelona: ICE de la UB/Horsori.
- TEBEROSKY, A., SELLALES, R. (1987): «L'aprenentatge inicial de l'ortografia». A: *Butlletí dels Mestres*, 216 (maig-juny 1987), pàg. 9-16.
- TEBEROSKY, Anna; ARDOSÓ, Beatriz (Coord.) (1988): *Psicopedagogia del llenguatge escrit. Documents de classe*. Barcelona: Publicacions de l'Institut Municipal d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona.

**METODOLOGIA PER A LA
RECOL·LECCIÓ, LOCALITZACIÓ I
CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS**

Antoni Ordinas Garau

Professor de Ciències de la Terra de la UIB

PRELIMINARS: LA INTERDISCIPLINARIETAT DE LA TOPONÍMIA

De l'interès pels noms de lloc hi participen diverses ciències, entre les quals destaquen la filologia, la geografia i la història. No obstant això, són moltes més les que, de manera auxiliar, poden aportar i a la vegada rebre aportacions de l'estudi toponímic. Cartografia, fotografia aèria, geomorfologia, geologia, arqueologia, dialectologia, biogeografia, etnologia, història local, geografia rural,... en constitueixen una mostra. Així ho confirmen nombrosos autors procedents de ciències diverses:

«La toponímia forneix una infinitat de dades a la geografia humana, sobretot, i a la cartografia, és evident; però també a la geografia botànica (...) i molt especialment a la cartografia històrica».

Joan Coromines

«De tal modo las palabras llevan la esencia humana de las cosas, que las que son nombres propios, los geográficos, los toponímicos, llevan un paisaje, y a las veces basta sólo oír la palabra para adivinar lo que pueda ser la tierra que recibió aquel nombre».

Miguel de Unamuno y Lugo

«I encara voldria remarcar el valor enciclopèdic o interdisciplinar que brolla de la toponímia: homes i dones, fets històrics, plantes i animals, pesca i navegació, la morfologia del terreny, religiositat i superstició, aspectes que recullen l'ample espai que hi ha entre l'home i la natura. Altres vegades he parlat del caràcter ecològic dels topònims i del seu valor didàctic, perquè a través dels noms de lloc es pot conèixer i estimar la vida, els homes i les dones, la història, la llengua i el territori d'un poble».

Marià Torres Torres

«El vocabulari geogràfic local i la toponímia de cada idioma formen un substrat de saber que encara ha de ser explotat, tant per a la identificació de varietats dels fenòmens que estudiem com per a visions culturals comparatives».

Carl Sauer

«La toponímia, o ciència de la nomenclatura dels llocs, necessita per al seu estudi, grans coneixements de geografia, filologia i història. Els noms geogràfics, o nomenclatura geogràfica, interessin al cartògraf perquè sense ells no es poden identificar els detalls i llocs representats en els mapes. Resulta realment impossible referir-se a punts determinats d'un mapa sense emprar els noms corresponents».

Erwin Raisz

Aquesta interdisciplinarietat afecta també a la metodologia per a la recol·lecció, localització i classificació dels topònims, exigint al toponimista uns mínims coneixements de cada una de les disciplines que intervenen en el procés d'arplega.

LA RECOL·LECCIÓ

Per a la recol·lecció de la toponímia d'un determinat indret és recomanable, prèviament, aconseguir tota la informació ja publicada relativa a possibles reculls anteriors, així com la cartografia disponible, la qual ens podrà servir d'una part com a font i d'altra com a suport del recull a realitzar. En el cas de les Illes Balears, es troben algunes obres relatives a reculls bibliogràfics sobre toponímia balear (Ordinas, A., 1994 i 1998) que poden facilitar aquesta primera recerca. No obstant això, no cal oblidar el caràcter eminentment oral de la toponímia. Els topònims –i més encara els microtopònims– com a font de coneixement i alhora exponents culturals d'una antiga societat àgrafa, tradicionalment han estat transmesos per un tipus de difusió per contagi o contigüitat entre individus; de manera que conformen un patrimoni bàsicament i secularment transmès de forma oral. Aquest contacte només ha estat parcialment substituït quan s'ha imposat la societat culta, consumidora de productes bibliogràfics i cartogràfics. Per tant, la recol·lecció de la toponímia actual implica l'entrevista amb els millors coneixedors dels diversos indrets (pastors, caçadors, amos de possessió, pagesos, pescadors, propietaris, etc.). Molt sovint es tracta d'una tasca d'investigació semblant a la policial que ens ha de dur a parlar amb tots els possibles informadors fins a exhaurir-ne les possibilitats. L'entrevista, encara que ocasionalment, pot tenir lloc sobre el terreny el qual, si és possible, s'ha de creuar en forma d'itinerari i amb repetides aturades, especialment a aquells indrets elevats o de bona visibilitat. És del tot recomanable que el toponimista hagi practicat l'observació directa fins i tot prèviament, de forma que el trepig del terreny

amb antelació estalviarà esforços i millorarà notablement el resultat final. Quan l'entrevista sobre el terreny no sia possible, la qual cosa, de fet, resulta molt freqüent, es fa indispensable comptar amb el suport cartogràfic i/o fotogràfic de la major escala que es disposi per tal de facilitar el reconeixement del territori fins i tot als propis informadors entrevistats que el sàpiguen interpretar correctament. També les fonts escrites, tot i que solen assumir una funció complementària respecte de les orals, poden subministrar informació toponímica, sobretot toponímia històrica (cadastres, actes notariaus, arxius privats, etc.). Aquests tipus de fonts permeten datar els topònims i fer-ne un seguiment a través del temps, pel que poden ser de gran ajut a l'hora de descobrir-ne l'origen i l'etiologia.

Entre les passes que configuren la metodologia per a la recol·lecció dels topònims és remarcable la de gravar les entrevistes pels avantatges evidents que l'enregistrament implica, sense oblidar, el complement de les necessàries anotacions per escrit. Paral·lelament, es fa del tot necessari crear un fitxer o base de dades (Ordinas, 1995) on es reculli tota la informació disponible per a cada un dels topònims i que bàsicament pot fer referència a la fonètica (trets dialectals), la descripció geogràfica i qualsevol altra informació complementària, especialment de caire històric, que podrà servir, entre altres i si fa el cas, a resoldre l'etimologia i l'etiologia. Aquesta tasca, immediatament posterior al treball de camp i consistent en emmagatzemar la informació recollida, constituirà la fase prèvia d'una ulterior classificació, pel que no està de més el disseny previ d'una base de dades informatitzada i d'una o diverses classificacions que molt probablement s'hauran de revisar i modificar a mesura que el recull toponímic avanci per tal d'adaptar-se a les necessitats que puguin sorgir.

LA LOCALITZACIÓ

Una informació que tampoc pot faltar és la relativa a la localització geogràfica precisa del topònim. No cal oblidar que tal com es dedueix de la pròpia etimologia de la paraula, un nom de lloc o topònim (del grec τόπος, lloc, i ονόμα, nom) comporta un vincle estret entre el nom i el lloc geogràfic que el primer identifica, de manera que, sense localitzar el topònim perd la meitat, almenys, de la seva informació. I a l'hora de situar els topònims —tant si són puntuals, lineals o zonals— es fa indispensable l'ús de la cartografia i/o la fotografia aèria. A més, és recomanable per poder localitzar amb precisió, que es tracti de cartografia a gran escala la qual permet visualitzar tots els detalls del territori. La simple anotació de les coordenades geogràfiques o UTM resulta insuficient en el cas dels topònims lineals i zonals. En qualsevol cas i en conseqüència, cal ser destres en el maneig de la cartografia i tenir facilitat per a la lectura i interpretació dels mapes topogràfics. En el cas de les Illes Balears, tenim la fortuna de comptar amb el que és una font toponímica i un mapa de treball alhora per a la realització de qualsevol recull dins l'àmbit geogràfic de l'arxipèlag. Es tracta del *Mapa Topogràfic Balear* a escala 1:5.000 aixecat per encàrrec de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear durant el període 1990-1995 i sota la coordinació d'especialistes del Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Bale-

ars. Format per 713 fulls de poc més de 8 km² d'extensió, va significar el recull i tractament per al conjunt de l'arxipèlag d'uns 50.000 topònims, xifra que, en el cas de l'illa de Mallorca on ja s'havia realitzat prèviament el major recull, suposava duplicar l'anterior registre.

Molt sovint l'objectiu final d'un recull toponímic és simplement el de vestir un mapa topogràfic. Basta recordar que la toponímia, juntament amb la planimetria i l'altimetria, constitueix un dels tres principals components de la cartografia bàsica i que rarament és absent a la cartografia derivada. En aquest tipus d'aplicacions cartogràfiques, no podem deixar d'esmentar l'obra editada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (1985) que sota el títol de *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització* fixa les normes específiques per a l'escriptura i retolació dels noms de lloc en els mapes.

LA CLASSIFICACIÓ

Després del treball de camp i la localització cartogràfica dels topònims, s'imposa una nova fase d'anàlisi que ha de permetre l'explotació de la gran quantitat d'informació que de manera intrínseca o associada porten els noms de lloc. Aquesta nombrosa i diversa informació ja apareix a la pròpia estructura formal o divisió interna dels topònims, és a dir, tant als genèrics o apel·latius toponímics, on s'hi troba la terminologia geogràfica genuïna del país, com als determinants. Ja fa temps que aquesta tasca organitzadora per a emmagatzemar la gran quantitat de dades obtingudes de cara a la seva explotació, passa per a l'aprofitament d'algun dels diversos programes informàtics (Rosset, 1992) avui a l'abast per a gestionar la base de dades. Òbviament no hi ha un únic model de classificació i el més recomanable és dissenyar-la a la pròpia mida d'acord amb els objectius proposats. A manera d'exemple pot servir la següent classificació (Ordinas, 2001) de la toponímia referida al paisatge natural amb genèrics que apareixen a la toponímia balear:

Orònims

Relleu negatiu

Depressions allargades

- *arreplegada, barranc, canada, canal, canalada, coma, comellar, comellarada, conca, entreforc, estret, freu, regana, regatell, regueró, torrent, torrentera, vall*
- *crivell, crivella, xap*

Depressions arrodonides

- *Clot, clota, clotada, fondal, fondalada*

Depressions elevades

- *coll, escollat, sella*
- *portell, pas, jou, estret*

Relleu neutre

Verticalitat (interior i litoral)

- *badaluc, balç/bauç, bot, cordó, empenyalador, enfront, espenyador/espenyadero, frontó, morral, penjall, penjant, penya, salt, serrat, tallant, timba*
- *paret, precipici, espadat, penya-segat, tall-serrat, forapeu*

Inclinació

- *baixada/baixador (debaixador, abaixador), pujada/pujador/pujant, barda, bardalera, capamunta/capamunt, capavalla/capavallada/capavall, cosplana/cosplanada, costa, coster, costera, davallada/davallador, empitada/empit, falda, galta/galtarell, mirant, penjant, platja, platjada, racó, raiguer, rosseguera, rost/rosta, xaragall/saragall, solana, tombant, vessant*
- *Sacoster, llenegadís, rampa, pendís, pendent*

Escalonament

- *banc, bancal, caire, cingle, cinglera, enrocador, grau, recingle, replà, rota, timba*

Horitzontalitat

- *Camp, canavall, esblandida, esplanada, horta, pla, planiol, plana (planella, planeta) planada, planera/planer, planícia, planissa, ras, sacoster*
- *llis/llisa, llisar*

Relleu positiu

Major o macro

- *alt, amunt, mola, munt, muntanya, puig/putxet, serra, serralada, talaia, tossal,*

Mitjancer o meso

- *castellot, coll, pujol, pujolar, serra, serradell, serral, serrat, tossa, turó, tussol*

Contraforts

- *bec, cap, morro (morràs, morrot, morral, morret, morrillo), morell, punta (puntó, puntarró, punteta, puntoia, puntal, puntassa)*

Menors o micro (part elevada)

- *agulla, agulló, altarut, aresta, caire, canamunt, carena, cimerol, corona, cresta, crestall, cuculla, cucurull, esquena, esquerdà, fort, pic/picó, picatxo, piconar, puntal*

Altres

- *bitzarrot, bony, cagarro, castellet (castellar, castellàs), cavall bernat (penyal bernat, batall bernat), còdol, frare, homo, mac, pa de figa, paller, pedra, penyal, penyalada, penyalar, quer, quintal, quintalar, roca, rocal, rocam, rocar, roquissar, sella, timba, torm*
- *caramull, cogulló, cornador, cot, enclusa, mamella, capell de ferro, esperó, rutló*

Relleu litoral i marítim

Àrees costaneres

- *Aragall, costa, marina, regaló, rentador, riba/ribera, salinar, saluet, tirada, vorera*

Relleu litoral negatiu/ inflexions o concavitats de la costa/ indrets marins

- *ansa, badia, baixamar, banyera, banys, barbada, bassa, bassada, boca, braç de mar, cala (caleta, caló, calonet, calonàs), calanca, canal, clot, colàrsega, dàrsena, embocador/embocadura, entrada, entrador, entreforc, falç, ferradura, gola, olla, racó, raconada, reclau, rim, tenyidor, xarco*
- *ensenada, cova, golf, rada,*

Relleu litoral positiu/ convexitats de la costa/ indrets terrestres

- *agulla, alt, arenal, baixada/baixador, bromer, cap, cap morro, carnatge, castellet, cavall, cinta, cordó, esperó, galera, llavessot, llenegador, llenegall, marès, morro, pesquera, platja (platgeta, platjola), platjada, punta, senya, sobalma, tendre*

Relleu litoral aïllat

- *altina/antina, esclata-sang, escull, escullat/escullar, faralló, illa, illot, penya, penyal, picatxo, prim, primall, roca*
- *arxipèlag*

Relleu marítim (talassonímia)

Termes generals

- *altina/antina, barba, barba de fora, barba d'en terra, barbada, blanc, blancar, canal, carnatge, carrera, clap, coionar, crespellar/crespell/crispell, engolidor, espès, estret, falda, fondejador, fort, freu, granissar, llisar/lliser, llovar/llovat, magraneral, mar, negre, pas, pelat/pelada, penjant, pesquera, planada, regana, tall, ullal, vaira/vaire*

Talassònims positius

- *aferrall, alt, albardà, baix, baixfons, banc, barra, cavall, escull, escullat/escullar, esperó, llosa/llova, mular, munt, placer, prim, primall, pujol, punta, restinga, roca, sec/seca, sobalma, tenassa, trinxà, pedrissa*

Talassònims negatius

- *barra, caire, clot, fonera, fossa/fossar, greny,*

Indrets

- *Baix/baixos, barba de fora, barba d'en terra, cala, camp, canavall, cantó, contrada, cul, forana, foravila, lloc, mitjania, muntanya, paratge, partida, pla, purgatori, racó, raconada, redol, terreny, terror*

Geotopònims

Composició del terreny

Terrosa

- *call vermell, cocó, fangar, ferrissa, ferritja, llot, terra, terror*

Arenosa

- *arenal, areny, blanc, blancar, blanquer, sauló*

Pètria

Blana

- *pedra, crespellar/crespell/crispell, marès, maressar, tenassa, tur, xiscarra*

Dura

- *alliserany, cantinell, claper, còdol, codolada, codolam, codolar, codolinea, fiter, fort, llisa, llisana, llisar/lliser, llombo, llosa/llova, llosar, llovar/llovat, mac, macada, macar, pedregar, pedrís, pedrissa, pedruixella, pedruscada, penya, penyal, penyalada, penyalar, planera/planer, quer, quintal, quintalar, reclau, roca, rocal, rocam, roquissar, seca, sobalma, timba, truc*

Diversa

- *argentera, salobrar*

L'alteració natural del medi. L'erosió

Fissures

- *clivell/crivell, clivella/crivella, cocó, creta, enclletxa/esclletxa, esquerda, regana, regata, xap*

Esllavissades

- *abrisat, enterrossall, esbaldrec, esbaldregat, esllavissat, pedregar, remoll/rimoll, remollador, rosseguera, xaragall*

Erosió superficial

- *burgar, esquerdar, esquetjar, infern, mal lloc, monges, puat, purgatori, rellar*

Erosió marina

- *morter, pastera, pont, salinar*

Erosió subterrània

- *avenc, avencar, balma, barbacana, bufador, capella, cova, coval, covar, covarxa, engolidor, foradada, forat, forn, gruta, refrescador, sobalma, ullal*
- *caramell*

Hidrònims

Hidronímia terrestre

Surgències d'aigua

- *aigua, broll, brollador, degotís, dolç, font, gorg, pixarell/pixat, raig, ufana/font ufana, ull, ullal*

Aigua estancada

- *aiguamoll, albufera, bassal, bassa, bassera, bassoll/bassola, berenguera, cocó, coconar, estany, gorg, humit, lliser, marjal, mollericó, negadís, olla, pèlag, prat, salobrar, toll, xarco*

Cursos d'aigua

- *aragall, arplegada, braç, embocador/embocadura, entreforc, grau, jaç, raig, rambla, regueró, riera, rieral, riu, salt, torrent, torrentera, xaragall*

Escassetesa d'aigua

- *secar*

Hidronímia marina

- *aragall, bufador, esbrufador, esquitxador/esquitador, estufador, mar, riuet*

Biotopònims

Fitotopònims

Absència de vegetació

Deforestació

- *arrabassada, artiga, clap, clapa, clariana, pelat/pelada, ras, rompuda, rota*

Incendis

- *cremat/cremada, socarrat/socorrat*

Abundància de vegetació

Comunitats vegetals

- *bosc, boscana, boscatge, bosquet, garriga, garriguer, marina, mosquera, mota, redol, serra, verger*

Espècies

- *agre, aladernar, albadar, altina, alzinar, ametlerar, aranjar, aranyinar, arboçar, argelagar, aritjar, barba, boixar, boval, calabruixar, canyar, canyer, cardassar, carritxar, cartar, cepe-llar, cibollar, ciprellar/xiprellar, coionar, coscollar, esparguerar, espartar, espinagar, este-
par, falguerar, fonollar, frigolar, garroverar/garroveral, gatovar, joncar/jonquera, llinar, mastegar, matar, morerar/morerar, murtar/murterar, noguerar/noguerar, olivar, orengar, ortigar/ortigal, pinar, pineda, pinosa, pollar, pomerar/pomeral, porrassar, raspallar, rave-
nissar, revellar, romaninar, romeguerar, savinar/sivinar, tarongerar, ullastrar, violar*

Zootopònims

Fauna terrestre

Termes generals

- *agre, bolcador, cagador, cau, jaç,*
- *boval/boal, fortí*

Aus

- *colgada, colgador, colomar/colomer, colombar, corbatera/corpatera, falconera, milocar, niu, sebel-linar*

Fauna marina

- *aranyar, copinar/copinyar, cornetar, granissar, morenar, rafelar, serranar, xuclar*

Diversos

Visió panoràmica del paisatge

- *badador, badaluc, betlem, mirador, miranda, mirant*

L'exposició

- *assolellador, mosquera, obaga/obac, ombriu/ombria/ombrívol, solana, ull de sol*

La meteorologia

- *badia, bufador, casa de neu, clot de neu, nevera, pou de neu, saluet, vaca/bou*

Altres

Coloració

- *blanc, blançar, blanquer, negre*

Metàfora

CLOENDA

Només des de l'experiència que, en múltiples aspectes, proporciona la realització dels reculls toponímics es pot arribar a copsar i a valorar plenament la informació i el coneixement a través d'ells obtinguts. Un cop finalitzada la tasca, a més de la lògica satisfacció personal, el toponimista passa a convertir-se en el millor coneixedor de la porció de territori objecte del seu estudi.

Cal reiterar la urgència de la recollida dels topònims en aquelles àrees on encara no s'ha realitzat ja que el pas del temps i els canvis experimentats sobre el territori impliquen la progressiva desaparició de molts de topònims, al mateix ritme que desapareixen –especialment en àrees rurals marginals i les que experimenten un canvi d'ús–, els seus darrers coneixedors.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme (1993): «Els reculls exhaustius de toponímia a les illes Balears i Pitiüses». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. LIII: 143-147.
- AMIGO, Ramon (1980): «Vint-i-cinc anys d'experiència en reculls de noms de lloc. Uns quants exemples modèlics». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. I: 19-28.
- AMIGO, Ramon (1980): «Normes per a reculls de topònims». *Butlletí interior de la Delegació d'Ensenyament en Català*. 154. Barcelona.
- AMIGO, Ramon (1989): *Sobre inventari de noms de lloc*. Reus: Ed. del Centre de Lectura.
- CORREDOR, A. M. (1990): «L'enquesta oral: primer pas d'un treball d'onomàstica?». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. XL: 1-4.
- Institut Cartogràfic de Catalunya (1985): *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya. (Sèrie Manuals; 1).
- LLEONART i ORRI, Assumpta (1993): «Toponímia en cartografia. Una base de dades toponímica a Catalunya». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. LIII: 87-106.
- LLULL MARTÍ, Antoni (1983): «Recull, classificació i arxivament de materials en la investigació onomàstica». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. XIV: 25-28.
- ORDINAS, Antoni (1994): *Actualització del recull bibliogràfic de toponímia i antroponímia de les Illes Balears*. Palma: Universitat de les Illes Balears. (Quaderns de toponímia, onomàstica i cultura popular; 2).
- ORDINAS, Antoni (1995): «El tractament informàtic de la toponímia. Proposta per a la configuració d'una base de dades». *Estudis Baleàrics*: 51. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- ORDINAS, Antoni (1997): «La toponímia del Mapa Topogràfic Balear a escala 1:5.000». A AUTORS DIVERSOS *Onomàstica a la Catalunya del Nord*. Cahiers de l'Université de Perpignan. Presses Universitaires de Perpignan-Institut Català de Recerques en Ciències Socials. 24: 117-124.
- ORDINAS, Antoni (1998): *Cartografia i toponímia*. Palma: Conselleria d'Educació, Cultura i Esports del Govern Balear. (Ciències Socials a les Illes Balears. Bibliografia bàsica, 1).

ORDINAS, Antoni (2001): *Geografia i Toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*. Palma: Ed. Moll. (Col·lecció *Els treballs i els dies*, 48).

ROSSET, L. (1992): «La toponymie par l'ordinateur». La recherche toponymique dans les Alpes Occidentales, Actes de la conférence annuelle du Centre d'Études Francoprovençales René Willien de Saint-Nicolas, 19-20 desembre, Aoste.

**APORTACIONS LÈXIQUES I
METODOLÒGIQUES DE L'ATLES
TOPONÍMIC VALENCIÀ**

Emili Casanova Herrero

Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València

0. L'ATLES TOPONÍMIC VALENCIÀ (ATV)

Recull més de 50.000 topònims vius, arreplegats de viva veu en tot el territori valencià, tant en el de base lingüística castellana com en el de base lingüística catalana. Els materials són fruit d'enquestes sobre el terreny a informadors vells i coneixedors de la zona (pastors, caçadors i llauradors), fetes per llicenciats en filologia, història i geografia, ensinistrats en la metodologia de l'enquesta onomàstica i en la cartografia ja que tota la toponímia arreplegada està localitzada i ubicada en un mapa a escala 1:10.000, és a dir, el corpus recollit ha estat condicionat per la seua referència a la cartografia, per la qual cosa la proporció de topònims és baixa: devers 2,20 topònims per km². Aquest corpus, l'ATV, està en vies d'aprovació i publicació per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, institució que té normativament les competències legals sobre onomàstica valenciana, i que ha heretat el treball constant que ha portat a terme la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat Valenciana, des de 1994, coordinat des del seu inici per la incansable Aigües Vives Pérez Piquer.¹

El recull ha permès per primera vegada disposar d'un corpus poat del terreny sense els errors de la cartografia anterior, tant de localització de topònims com sobretot de males grafies i d'adaptació al castellà de topònims valencians, etc. I una presentació feta des del respecte màxim al topònim oral, vestit amb l'ortografia normativa però sempre mantenint les varietats lèxiques dialectals i arcaïques, tot evitant correccions o interpretacions que fetes sense el complement d'una documentació històrica ampla haguera sigut font de moltes ultracorreccions. Per això, aquest ATV és el primer pas d'un futur recull exhaustiu de toponímia de tots els temps.

Un corpus tant extens, arreplegat per més de 230 enquestadors de boca dels més aptes coneixedors de la toponímia valenciana és un tresor salvaguardat i posat a l'abast de tots que enriqueix el nostre patrimoni col·lectiu, serveix a geògrafs i historiadors, ajuda als tècnics lingüístics a escriure de manera adequada els topònims locals i aporta molts ensenyaments i novetats lingüístiques als estudiosos de la llengua i l'onomàstica.

Per això he pensat que seria convenient presentar en este II Seminari de metodologia

¹ La publicació de l'ATV prevista per al final de l'any 2007 aporta una extensa introducció on s'explica la metodologia seguida en l'arreplega i en la forma triada del topònim. Aquest treball n'és deutor.

en Toponímia i Normalització Lingüística una primera aproximació de les aportacions lèxiques de l'ATV i una valoració del seu contingut.

1. APORTACIONS LÈXIQUES DE L'ATV

L'obra ens ofereix per primera vegada una visió sistemàtica de la toponímia de tot el territori valencià, de manera que una anàlisi detallada ens permet esbrinar isoglosses, conèixer la presència o absència de formes tradicionals, de geosinònims amb els altres territoris de la mateixa llengua, de variants formals en pugna d'acord amb la distribució dialectal del País Valencià, de saber l'abast dels malnoms en la composició toponímica, les estructures sintàctiques existents, les tendències fonètiques, les interferències entre les dues zones lingüístiques de la nostra Comunitat, etc. De tot aquest conjunt de camps d'estudi n'elegiré uns quants com a exemple del valor d'esta obra, tot distingint entre els topònims d'una zona i de l'altra.

1.1. Zona de base catalanoparlant:

a) La toponímia arrellegada és testimoni de l'existència d'una capa de lèxic apel·latiu hui perdut en la zona, gràcies a la qual podem saber amb certesa que mots hui no vius en valencià hi han existit antigament. Per exemple:²

Adjutori<ADIUTORIU. Cultisme viu a l'edat mitjana

Aiguadolç/Rocafort. Mostra d'adjectius llatins de dos terminacions que passen al català amb una única forma per al masculí i femení, abans de mocionar un femení

Alberca. Arabisme viu fins al segle XV

Alforí. Arabisme viu en tot el país fins recentment amb el sentit de graner

² Només transcriuré el vocable, sense els articles o adjectius que l'acompanyen. També prescindiré de localitzar-lo en un municipi, llevat dels casos que ho crega necessari per a entendre el seu valor. A efectes d'alleugerir la xerrada i l'article partisc sempre d'informacions del DCVB de FB Moll, del DECat i de l'On Cat de Joan Coromines. Però també de moltes opinions presents en una gran part en publicacions meues. Per exemple, en els articles següents:

- «Aproximació a una toponímia d'aigües en català al País Valencià» (1988), en *Col.lecció d'Urbanisme Musulmà*, 29, Ajuntament de Benissa, pàg. 115-141.

- «Toponímia d'origen castellà» (1995) en *Materials de Toponímia: Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes, pàg. 1207-1216.

- «Toponímia i normativa: el cas valencià» (1997), en *BISO*, 67, 1996, pàg. 70-92.

- «La toponímia de serra de la Vall d'Albaida» (1998), en *Toponímia. Más allá de las fronteras lingüísticas, Quaderns de Sintagma*, pàg. 41-52.

- «El lèxic valencià medieval soterrat en la toponímia (o l'estat toponímic català a València)» (1999), en *BISO*, 1997, 79, pàg. 38-60

- «La frontera lingüística castellano-catalana en el País Valencià» (2003), en *RFR* 18 (2001), pàg. 213-260.

- COROMINES, J. (2003) *Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines (2003) en *BISO*, 92, pàg. 97-135.

- Algar. Arabisme en el sentit de 'cova d'aigua'
- Algoleja. Arabisme viu fins al segle XVI 'meandre'
- Asnet<ASINETU. Evolució popular del derivat d' ase<ASINU
- Atzavara. Arabisme, hui en decadència davant «pitera»
- Auzell<AVICELLU 'ocell'. Hui el mot «pardal» és general en valencià
- Batle<BAJULU. Encara es coneix en malnoms i noms de carrers sota la forma balde.
Hui, substituït per alcalde
- Brugars/burgal. derivats de bruc. Burgal és una metàtesi i un canvi de sufix de brugar
- Bullent <BULLIENTE 'que bull'
- Calapatar. Conjunt de calàpets. Mot substituït per «sapo» des del segle XV
- Canadella. Diminutiu de la forma antiga CANNA>cana amb el valor de canyadeta
- Cint<CINCTU 'cenyit'. Restes de la forma antiga. Hui viu l'aragonesisme cinto en tot el País
- Cossa/cós<CURSA/CURSU. És l'antic camí romà, amb evolució popular
- Denes/Setenes<DECENA/SEPTENA, manera de comptar antiga hui mantinguda en dotzena
- Devallades, Vallada. Són testimonis del verb davallar, hui també en vies d'extinció
- Empriu <AEMPRIVU 'terres de propietat comunal'
- Escaig. Potser de l'ide 'retall, escapoló'
- Espioca. Derivat del verb espisar amb el sufix -occa. Lloc des d'on es vigilava la mar
- Esplugues<SPELUNCA 'cova'. Procedeix del cognom
- Feixa<FASCIA. Substituïda per bancal
- Fembra<FEMINA. Hui substituït totalment per femella
- Fonguda. Participi analògic del verb fondre, en lloc de fos
- Garganta. Derivat de l'arrel garg- és una forma pròpia del català fins al segle XVI
- Hortal<HORTALE 'parcel·la de terreny'
- Jana<DIANA. En altres zones o llengües significa 'bruixa'
- Jussana/Sussana<DEORSU + ANA 'la part de baix'. A causa de l'etimologia popular a la Costera es coneix Sussana
- Madremany/Formany: La segona part dels mots testimonia el llatí MAGNU 'gran'>many. Són llinatges medievals
- Madriguera<MATRICARIA 'cau'. Evolució normal en valencià
- Mareny<MARITIMU. També en català evoluciona a maresme
- Mesell<MISELLU 'desgraciat'

Obaga<OPACA. Excepte en el nord, en la major part del país viu hui el mot hombría/umbria

Onque<AVUNCULU. Variant popular d'oncle

Peiró 'creu de terme', viva al Nord de Castelló

Péleg<PAELAGUS 'el llavador'

Perencisa/perenxisa<PETRA INCISA. Testimoni de la variant formal pera i del mot encís 'trecat'

Plet<PLACITU. Aquesta variant mostra que també hi ha existit. Hui viu només *pleit*, segurament recialla de la forma medieval, potser ajudat per la forma castellana

Porçons<PORTIONES 'porcions d'aigua'. Germà de Los Alporchones de Múrcia, es pronuncia Porçons o Purçons en pobles diferents

Pregó/prigó<PROFUNDU. Hui només es coneix literàriament. En alguns llocs el barranc Pregó es diu ara Barranc Fondo, com a Albaida

Presseguer<PERSICARIU 'bresquillera'. A més del topònim, trobem un carrer a la ciutat de València «perseguer» i encara viu pel Nord

Quadrella<QUADRU+ELLA. Forma diminutiva, encara viva en la zona de reg de Castelló de la Plana

Sentiu<SENTICE 'planta'. Clar és que també podria procedir del topònim lleidatà transportat La Sentiu

Sinoga<SINAGOGA. Pot ser restes del mot comú antic

Somera <SUMM+ARIA 'la part de dalt'. També viu somera 'ase femella'

Uixola-Uixó<OSTIU+OLA i -ONE. Deuen ser testimoni del substantiu uix 'porta d'eixida', viu encara en el verb auixar

Ver(Pi)<VERU 'verdader' oposat a pi bord

Vermellar <VERMICULU + ARE. L'adjectiu *roig* ha eliminat vermell excepte al Sud del país. També tenim el cognom Bermell, però els llinatges són més volanders que els topònims

- b) Testimoni d'evolucions fonètiques esporàdiques o temporals que no han arribat a fer-se generals i de formes dialectals. Aquest apartat necessita tirar mà de documentació d'altres segles per a poder opinar amb seguretat. Per exemple:

Abugot. Velarització de la vocal *e* de abegot

Albureca. Canvi esporàdic de la dental sonora en *r*, com també en Alameda>Alamera

Algevar<Atzevar i Dotge<dotze. Palatalització de l'alveolar geminada sonora perquè existeixen molts pocs mots amb aquest fonema

- Arcúrnia/Alcúrnia. Arguenya/Alguenya, Armaig/Almaig, Cormo, Plançonar>Prensonar i Algamassa/Argamassa: canvi de timbre entre les líquides *r* i *l*
- Argilaga. Tancament de la palatal *e>i* en contacte amb una consonant palatal
- Atzaneta/Atzenet, Salzadella. Com en Pinatellada, pas de *e...é>a...é*
- Benenar<BENETZAR, amb canvi vocàlic per dissimilació de *aa* i pas de l'alveolar africada en *nz*
- Bítols<Vítors. Dissimilació de *rs* en *ls*
- Bolta. La labiodental *v* de volta en contacte amb la vocal labiovelar dissimila en la bilabial *b* des d'antic
- Cauilà. Simplificació de cugullada, amb dissimilació de *uu>au*
- Creveta. Consonantització de Creueta, com passa en altres ocasions: bou>bover
- Eixèrcit. Tenim el pas de *cs>ix* normal des de sempre
- Estral. Eliminació de la *d-* a causa de les vacil·lacions entre els derivats dels sufixos *de+ex* i *-ex*, i ajudat per la debilitat de la dental davant de l'accent, per fonètica sintàctica
- Flare. Dissimilació de líquides vibrants en frare<FRATER
- Flissura. Simplificació de tres palatals en dos com en quixal: FREIXURA>flissura
- Fontanars<Fontanals. Canvi antic de líquides potser per canvi de sufix
- Francés. Encara que és difícil saber si ve del nom propi Francesc o del gentilici francès, en tot cas ací observem la simplificació del grup *esc>és* normal des del segle XVI, en molts casos sabem que ve de Francesc-
- Gargori. Metàtesi de gregori i obertura de la *e+r>ar*
- Jagant. Assimilació de la *e* àtona a la *a* tònica
- Maixquera. Palatalització medieval de *sk* en *ixk*
- Natzaret. Derivat de llatzeret per etimologia popular. Observem el pas de *e...é* a *a...é*
- Òlbits. Epèntesi de la consonant *t* final darrere de vocal *i*, com en geni>genit
- Paixarella. Deriva de l'ocell valencià Paixarell que normativament viu sota la forma passerell
- Pinatellada. Derivat de pinetell, amb l'obertura de la *e...é* en *a*, general des de sempre
- Porxinos<PORCINOS. Palatalització de *ce, ci*
- Pra<PRADA. Simplificació de la *-d-* postaccentual en llocs que hui no es produeix
- Prat>parat: Anaptixi d'una vocal
- Quebrassa: CREPACEA>crebassa>quebrassa, amb metàtesi
- Rajos>raijos. Evolució de la palatal africada sonora en el bifenema *i* + palatal fricativa sonora. És propi del Nord de Castelló

Remua. Eliminació de la *-d-* en general al Sud

Rúbia. Davant de la sorpresa d'un topònim format sobre una dona rúbia, vam trobar que era una evolució espontània del topònim Atzúbia, amb el mateix rotacisme en l'alveolar africada sonora que fan hui en molts pobles on dotze>dosre

Sària. Simplificació de *RRY* en *RY*

Sorts>sots. Eliminació de la vibrant implosiva, com en dimarts i el cognom Ots<HORTS

c) Variants formals dins del País Valencià. En molts casos podríem establir-ne isoglosses com en cadolla, cocó i clotxa, o jonc i junc, però en general tot viu per tot barrejat. Les mateixes diferenciacions ocorren en els vocables apel·latius:

Abeletjar/Albellatjar/Albelatge

Alfadalí/Alfardí-

Aliacrans/alacrans

Àliga/àguila

Assagador/assegador. Assagador és la forma etimològica, però la pronúncia en *e*, potser per analogia amb segar, és majoritària

Bega/Vega. El Bega de la Ribera, entre Sueca i Cullera, és documentat així ja a l'Edat Mitjana, però el topònim sembla foraster

Buscarró/buixcarró i Cascarra/caixcarra. És el mateix cas que peixquera

Cadolla/Codolla/Godolla. Variants prou generals les dos primeres

Campello/Campello/Campillo. Totes les formes procedeixen de l'aragonès <CAMPELLU, no del mossàrab

Cim/xim. Xim viu entre la Vall d'Albaida i la Safor i és també una tendència de palatalització de la *ce*, *ci*

Foieta/Foeta

Gentisclar/lentisclar

Joncar/juncar

Llacorellar/llecorella

Llagosta/Llangosta

Mànega/Màniga

Matalap/matalaf. En la zona castellana trobem un matalàs

Montanyar/muntanyar

Naiximent: Encara que en molts mapes trobem naixement, que és l'única forma normativa, naiximent és la forma medieval i l'única viva en valencià

Òbila/òliba

Orso. Mai no trobem ós

Penyaicendra. I representa l'evolució de *de*, on la *-d-* cau i *e>i* com si fóra la conjunció copulativa

Pobill/pubil

Pouet/povet i Boveral/boeral

Querenets/carena

Roll d'aigua/assarb

Rugla/Rungla

Saldonar/Saulonar

Salvatxo/fardatxo

Solsida/ensulsida

Sopalma/Sopalmo/sobalma/Subalma

Sortanella/sortonella. Sortonella és la forma etimològica

Tea/teda. En molts treballs trobem teia o teda, però l'única viva és tea

Xumenera/ximenera/aixumenera

En molts casos només hem trobat una variant, que es podria usar per a traçar isoglosses amb mots d'altres territoris. Per exemple: Clavill, Murta, Alguazil, Parafís, Giner.³

- d) Topònims amb etimologies discutides. Molts noms a primera vista no tenen un origen o explicació clars, per la qual cosa deixem la seua valoració per a quan en tingam documentació antiga. Per exemple:

Badell. El riu Badell pot vindre o de VADELLU o de Vedell, amb el canvi *e...é>a...é*

Grapat, que segons Coromines estaria relacionat amb gripau 'sapo', pot ser perfectament l'apel·latiu grapat, ja que tenim altres noms semblants com font de la Petaca, font del Gamelló

Vilaret que sembla ser una metàtesi i afèresi de l'Olivaret

I així en altres casos com Clariano i Agrillent (jo crec que les meues propostes en altres publicacions ho clarifiquen), Aiguar, Termenet, Porxinos, Arxipèl. En Oró no està clar el seu pas de ACERONE>auró>Oró.

³ De vegades trobem topònims amb variants formals diferents d'acord a la pronúncia de la zona. Per exemple, Hortijola/Hortitxola i Llepasa/LLapassa. En estos casos es dubta entre usar la grafia normalitzada o deixar la pronúncia de la zona. En el primer cas, el millor és deixar les dues pronúncies ja que les dues són històriques segons OnCat, IV, 422: Hortitxola seria mos-sàrab -o millor aragonès- i Hortijola seria la pronúncia arabitxada. Però si actuem així ací per què no el mateix el Portitxol o i Portitjol?

e) Castellanismes, adaptats o no, generalment vius en zones de frontera entre pobles valencians i castellanoparlants. Per exemple, el Devadillo de Picassent procedeix de l'Elevadillo; Gorgoróbio és un nom posat pels ramaders aragonesos, Fos pot venir de l'aragonès FOS, vinga de FOSSUM o de FOCE, a pesar del que afirma Coromines en Oncat, s. v. fou.

De vegades algun castellanisme procedeix d'un cognom antic com Verdejo, d'Alfafara que ja es documenta al segle XV i la gent pronuncia Verdeixo o Galtero, del segle XVIII. Molts d'estos lexemes no catalans es documenten ja des de l'Edat Mitjana i arribarien amb els aragonesos. La seua fixació demostra la facilitat d'arrelament dels elements rars o menys freqüents per a designar el territori. És de notar que a part dels topònims de frontera, els que procedeixen de malnoms o cognoms són fàcilment transportables amb els parlants. Una mostra de més exemples:

Acebador. El verb cebar pronunciat en alguns llocs amb *v* (acevar) podria ser també català<CIPARE, però la geografia del mot no ho avala

Agüelo. Mot comú des del segle XVII

Alcornoque i Alcornocar. Isoglossa que entra ben endins de la Plana

Algarroba. En la mateixa zona viu l'apel·latiu garrofa

Almanaque. Topònim modern en una zona on la gent diu l'Almanac

Almendroler. És l'ametleral o almeleral

Arboleda. Conjunt d'arbres

Arraque. Mot col·loquial

Bohío. La gent pronuncia el Buxio, a la castellana, ja que és un topònim procedent de Cuba de la primeria del segle XX

Buitrera. Lloc on hi ha molts de buitres o voltors

Cabeço. Conviu amb cabeç per a designar tossals més petits

Caicó. A la zona castellana es diu caicón

Cano, el. Topònim tant arrelat en tot el valencià central que se l'ha qualificat de mossàrab

Caporutxo. La terminació *-utxo* és d'origen aragonès. Ara bé el mot és molt conegut en valencià parlat en l'expressió "fer el meu caporutxo/caparrutxo". No crec que procedisca del mossàrab

Castellarejo. Sorpren l'adaptació del sufix castellà *-ejo* però és ben viu

Cata, la. Lloc on es fan proves o tasts que en valencià popular es diu catar

Collado. Mot discutit per Coromines que el qualifica de mossàrab, però la terminació no ho permet

Colpeo. Substantiu híbrid de colp i 'golpear'

Desetxat. La zona està plena de topònims adaptats al valencià

Encarnelles. Mot que arriba a Múrcia
 Fonderaco. S'ha qualificat de mossàrab però és clarament un aragonesisme
 Forato. Valencianisme adaptat al castellà
 Guargo. Restes de la diftongació aragonesa
 Guendo/Duende. La primera forma és la que està arrelada en el valencià parlat
 Judeu 'judío'. És un híbrid entre els mots jueu i 'judío'
 Junquerejos. En la mateixa zona trobem el topònim el Juncaret amb el mateix sentit
 Madronyal/Modronyal. El mot alborser també és ben viu
 Majadafría. Batejat per la transhumància aragonesa
 Pato. Mot que conviu amb ànec, però de forta vitalitat
 Pavo. Mot col·loquial que conviu amb titot i gall d'indi
 Penyascal. Topònim en una zona sense castellanismes excepte el Cerro, però és difícil d'explicar en català
 Querido. Procedent d'un malnom
 Reconco-Recuenco-Reconc. Mostra de la lluita per adaptar els topònims forasters
 Redonda. Mot d'origen aragonès portat pels ramaders, també viu en occità, documentat ja en l'Edat Mitjana
 Sangria. Substitueix el topònim antic la Sagnia per a designar l'eixida d'aigua
 Sombrials. Castellanisme amb la terminació valenciana, com umbrial
 Somo, los Somos. Pronúncia aragonesa o afectiva del mot som<SUMMU 'elevació'
 Terrericos Pardos. Exemple del sufix *-ico*, també ben arrelat en valencià
 Vallejo. Vall xicoteta
 Xarco. Mot ben antic, com també Xorro

f) Urbanitzacions. És un dels problemes de la nostra toponímia, la proliferació de noms forasters per a designar les noves urbanitzacions. Ací cal una llei de defensa del patrimoni toponímic. Per exemple:

Mutxavista. Nom creat per imitació del topònim Mutxamel
 Paraíso. Tenint un nom tant viu com el Paraís no s'entén este topònim per a la urbanització si no és pel paper secundari o residual que ha tingut fins ara el valencià
 Saplaya, que combina el possessiu simple sa (sa casa, ma mare) i el castellà 'playa', perquè saplatja no sonava viu en el lloc de la urbanització

- g) Malnoms i hipocorístics. Una bona quantitat de topònims tenen l'origen en malnoms i hipocorístics, especialment en els batejats a partir del segle XIX. Eixos malnoms són una font de maldecaps per als etimòlegs sense una documentació adient i una coneixença de la microhistòria de la zona. Per exemple en la interpretació dels topònims El Gafaüt i el Torrafer, Coromines assaja interpretacions agosarades per no saber que el seu Etim. o origen eren dos malnoms, com ja he demostrat en altre lloc. Per exemple:

Camaenalt

Cantalasdeu, nascut d'una repetició del senyor

Catxoles'catxotxes'

Entraisale. Usa el castellà com ocorre en un tant per cent de malnoms

Fole. Perquè sempre repetia esta interjecció

Juano

Llobero

Maicalles

Milantes, el tio

Minxo, perquè li agradava el menjar

Panou. Sembla una mona de Pasqua

- h) Antropònims, noms de pila i cognoms. També en són nombrosos, però aquests en general són fàcils d'estudiar i esbrinar, com en Albentosa, Cayetano i Anselmo. De vegades poden estar els noms emmascarats com en Perolit<Pere d'Olit, Plangamell<Pla d'en Gamell o Llomandilla<Lloma d'Andilla.

- g) Famílies de mots amb sufixos diferents. La toponímia arreglada ens dóna compte de la gran riquesa derivativa del valencià. Per exemple:

Covarxa, Covarxella, Covarxet, Covarxó, Covarxo, Covarxota

Joncar/Juncosa/Junces/Joncaret/Jonquera i Juncarejo

- h) Pervivència de sufixos desusats, com en:

Abrell, Covatella, Vilella, <ELLU, diminutiu

Abret<ITTU, diminutiu

Felipons<ONE

Fenassosa, Palmosa i Matoa<OSA

Jussera/Somera<ARIA

Llobero/Xopero/Domengero<sufix d'origen castellà -ERO<ARIU

Peixerona/Comona/Sortonella<UNDA

Vallesa<ENSA. Pot ser que vinga del cognom i no del nom apel·latiu

Vinet, Carraixet<ETU

i) Mots populars poc coneguts pels parlants jòvens:

Arrabassada 'terreny erm transformat en camp de conreu'

Balma 'cova'

Bitxac 'ocellet'

Bustal 'roca' o 'terreny del mas per a ús comunal dels veïns, on es fan les eres, pallisses'

Cleda 'tancat'

Covantoll <cova en toll

Edrets. Són els edros o évols

Hedra. Molta gent pensa que la catalana és heura, i quan trobem hedra la canvien en els seus treballs

Judia 'fredaluga'

Llonga 'llarga'

Marrada 'desviació'

Menescal 'veterinari'

Penella 'tros de terra'

Perxàs 'edificació coberta adjunta a un mas'

Tomellar. Derivat de tomello 'timó'

1.2. Zona castellanoparlant

Voldríem des d'ací fer una crida a estudiar la zona valenciana de parla castellana, la de base aragonesa i la de base murciana, perquè els que ens dediquem a la filologia catalana no la tenim present i els que estudien filologia espanyola tampoc. I en canvi és imprescindible per a conèixer bé el català de València, l'aragonès, el castellà vulgar i els dialectes castellans. Precisament, l'arreglada de la toponímia de la zona oest del País Valencià ens mostra un gran entrecruament d'isoglosses castellanes i catalanes, especialment en les zones de frontera lingüística que donen un gran valor al material de l'ATV. Vejam-ne algunes de les aportacions:

- a) Lèxic valencià en zona no catalanoparlant adaptat morfològicament o no. N'hi ha molt fossilitzat com a topònims, tot mostrant-nos el principi onomàstic que els mots més rars

són els que més es fixen en toponímia. I també la interferència lingüística entre els aragonesos i catalanoparlants al Nord, i la superposició del castellà sobre el valencià al Sud. Especialment esta toponímia la trobem en la zona fronterera. Per exemple:⁴

Albelló
 Albereda
 Aljub
 Bacoro
 Baladre
 Bañat
 Bateig
 Calderons
 Campets
 Capoll
 Fadrina
 Falaguera
 Fetge
 Finestral
 Garrofa⁵
 Guis
 Güit
 Herbasana
 Hortanova
 Lladres
 Llencas
 Llobera
 Macianes
 Mallades
 Mamellar
 Melic
 Mos del Bou
 Murta
 Olivaret
 Òrguens
 Quixal
 Rebentó
 Regallet
 Safareig

⁴ Ocorre que en la part valencianoparlant hi ha una sèrie de topònims castellans com forato, devadillo o madronyal i en la part castellanoparlant una sèrie de topònims valencians com capoll, cap o cocons.

⁵ No és ara el lloc per a estudiar cada vocable toponímic des del punt de vista de l'aragonès per falta de perspectiva històrica, però en molts casos el topònim suposadament d'origen valencià pot deure's a la forma aragonesa, no a la catalana. Els mots valencians es poden trobar en el *Diccionari Valencià* de l'editorial Bomera, 1995.

Tampoc no he estudiat cada cas però si ho féiem trobaríem que els topònims valencians es deurién a) topònim antic de la zona abans de castellanitzar-se, com bateig i baladre, d'Elda; de frontera com aljub o tolls de Veo o Tous, c) de malnoms com garrofa, etc.

Setenas
Solsida/Sunsida
Suro
Taiboles
Tascón
Tolls
Trull

- b) Molts topònims reben el mateix nom en i des de les dues zones, especialment quan designen topònims importants. Aquest fet provoca que en la normalització s'usa una doble grafia. Este cas ens ha de fer tindre en compte a l'hora del seu estudi que el topònim pot nàixer en una zona o en l'altra abans d'escampar-se i generalitzar-se:⁶

Espadà/Espadán
Penyagolosa
Matamón
Perenchisa
Campello
Charchanet
Carraixet

- c) Molts noms-topònims existeixen independentment en les dues zones lingüístiques, fet que ens obliga a tindre'ls presents a l'igual que els seus referents abans de llançar una opinió etimològica d'un topònim concret, siga del topònim, siga de la filiació del nom. Per exemple:

Ababolar
Agres (Anna)/Agres
Alacranes-aliacranes
Arbolaje/albellatge
Árboles/àlbers>Arbre, per evolució popular en la zona valencianoparlant
Ardacho-fardacho/Fardatxo
Boscarró-buscarrón
Burgal/brugal
Canadilla/canadella
Cantalar
Crebada-crebantada
El Ofra/L'Ofra
Esvarador: no està clar l'origen de esvarar. Serà un aragonesisme del valencià? Crec que sí
Fangachar
Fuchina/fugina

⁶ Emilio Nieto en estudiar el topònim Penyagolosa ha arribat a la conclusió que el nom de la muntanya seria fixat des de la zona aragonesoparlant. Vegeu el seu «Dues notes breus de toponímia valenciana: Penyagolosa, Les Useres», en *Sintagma* 12, pàg. 5-18

Gamellón-gamella
Hiedra/hedra
Hoya/foia
Huertacha-Covarcho-Urgacho-Furgacho
Jarea/Xarea
Lastras/Ilastra
Madroñal/madronyal
Milocha/milotxa
Morciguillo/mosseguello
Picayo/picaio
Querencia/carència
Rabosa, en les dues zones
Rodeno/pi rodено
Rodero/roder⁷
Toba/àtoba
Torratero/torrater

d) Trets fonètics propis del castellà vulgar, de l'aragonès o del murcià:

Boalaje. Pèrdua de la *v* pretònica
Cardaire. Ús del sufix pejoratiu *-aire* d'origen occità
Cavo. Procedeix del català Cau
Charcum. Ús del sufix valencià col·lectiu pejoratiu *-um*
Clo/Clote. Adaptació del valencià clot, eliminant la consonant final o afegint-ne una *-e* final
Collo. Adaptació del valencià amb una vocal final *-o*, sentida com a castellana
Derecera. Anaptixi de la *e* davant *r*
Glea. Pèrdua de la *d* darrere de l'accent com en el valencià del Sud
Guargos (Chóvar). Diftongació aragonesa de Gorgu
Jonjordana. Aspiració de la *f* de font
Juésar. Aspiració i diftongació de la *f* de fossar
Montul i Purtel. Adaptacions de la palatal del català Montull i Portell
Peacicopán. Eliminació de la *d* intervocàlica
Pijer. Aspiració de la labial ver
Tuesa. Equival al català Tossa

e) Molts topònims es formen sobre malnoms i cognoms com:

Nel/Nelo
Juano
Sento

⁷ Ja he estudiat l'etimologia del nom roder 'bandoler, errant' o del topònim el Torrerater i he discrepat de Coromines. Ara amb esta documentació encara estic més segur de la meua opinió.

- f) Una part dels topònims es presenten en doble sufix, valencià i castellà, o en doble pronúncia adaptada al parlar de la zona. Per exemple:

Artichuela/Artijuela
 Bicorb/Bicuerbe
 Cocón/Cocons/Cocones
 Garrofero/Fustero.
 Palomaret/Palomarejo
 Palop/Palope
 Portichol/Portichuelo
 Tejaret/Tejarico

2. LIMITACIONS DELS MATERIALS DE L'ATV

Les enquestes són fiables i la tasca de l'equip redactor i corrector també. Ara bé, l'aprofitament dels seus materials per a fer estudis lingüístics diacrònics o d'evolució històrica de la toponímia, fins i tot per a poder normalitzar el topònim amb seguretat, presenta alguns problemes ja que la manca d'una perspectiva històrica i la desconeixença de documentació antiga del topònim fa que en moltes ocasions considerem que la proposta de forma vehicular és provisional, ja que en un tant per cent de casos el buidatge documental ens ha fet veure que molts topònims han sofert canvis esporàdics que han desdibuixat el topònim actual. I és que per a posar el vestit formal a un topònim necessitem acurar les formes documentades a través de la història del dit topònim i la forma actual i estudiar la seua evolució aplicant la metodologia de la Gramàtica Històrica per trobar el seu ètim i decidir quina és la forma més adequada per a fixar-la i vehicular-la. A falta d'aquest estudi l'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines ha estat una de les bases de decisió però sabem que en alguns casos la falta de documentació també ha fet errar al mestre de l'onomàstica. Per això l'AVL espera mamprendre en un futur molt pròxim la documentació històrica de tota la toponímia valenciana.

El treball, doncs, presenta tres mancances per ara, fàcilment solucionables amb més estudis i buidatges:

- a) Necessitat de documentació històrica per poder proposar una forma segura com demostren alguns treballs recents. Per exemple, en alguns dels casos estudiats:

Cinc de Cint
 Derrames de Benarraes
 Fadrí d'Alfadadí
 Fosc de Fos
 La Batalla de Na Batalla
 Lluïssades de llosa lluïda, no de Lluís
 Malles de Mallades

Molinell és una adaptació de l'aragonès Molinello, com Vaïllo i Vaello de Vadello/
Vadillo

Pospelat de Tòspelat

Rüedes és una evolució de Rouredes

Suderma de Sort Erma

- b) La regularització dels topònims de vegades amaga la variació dialectal valenciana. Per a evitar açò la base de dades de l'AVL manté les formes tal com s'han arrellegat, però a l'hora de vehicular-les s'han fet algunes generalitzacions d'acord amb la normativa i evitar així massa varietat. Per exemple:

Anoer/Anoguer/Anouer. No s'ha transcrit Anoer

Assagador/Assegador. S'ha preferit Assagador (per ara)

Cadolla i Codolla

Covilar i Cubilar. S'ha preferit Covilar

Diumenge i Domenge, tots dos segons l'origen

En canvi, s'ha acceptat les dues variants en els casos següents:

Güendo i Uendo: S'ha preferit el primer

Llentisclar/Llentiscar. No s'ha normalitzat llentiscar

Mànega i màniga

Miracle i milacre⁸

Quebrasa i cabrasa. S'ha preferit Quebrassa

Quincaller/Quinquiller. S'ha preferit Quincaller

- c) Estudis monogràfics locals per a decidir amb causa geogràfica, històrica i lingüística moltes propostes normatives de topònims valencians i sobretot de topònims d'origen foraster, en especial els noms d'urbanitzacions, platges o complexos nous, els quals s'haurien de substituir pel nom tradicional. Per exemple,

El Teleraco d'Aielo e Malferit s'hauria d'escriure el Telégrafo, nom vertader no deturpat, o millor recuperar el nom antic de l'Alt d'Eixea

La Ponderosa, d'una casa d'una sèrie de televisió hauria de recuperar el nom de la partida del Dumeit

3. CONCLUSIONS

- a) Els lexemes origen dels topònims són els mateixos que el lèxic conegut de manera oral i viu en les mateixes zones.

⁸ Ja ha començat una segona fase d'enquestes intentant ampliar el nombre de topònims. Se suposa que en esta segona enquesta s'arribarà a 20.000 topònims més. D'eixa manera tots els topònims més importants estaran arrellegats i situats en un mapa.

- b) Hi ha un tant per cent molt elevat de malnoms com a base toponímica, cosa que fa imprescindible per a trobar l'etimologia i origen de molts topònims. Arreplegar i estudiar també els malnoms vius.
- c) Cal completar el present ATV amb un ATV medieval i un corpus toponímic a partir de documents històrics, almenys fins al segle XIX. Sense això no podrem interpretar el significat i origen de molts noms amb seguretat.
- d) Trobem en la nostra toponímia interferències lingüístiques amb les altres llengües del territori: la zona catalanoparlant conté molts castellanismes i la zona castellanoparlant molts valencianismes, que pel que podem deduir de la documentació històrica analitzada sol ser molt antiga. Llúria i Alcludia de Veo podrien ser paradigmes d'aquestes interferències.
- d) Els materials arreplegats per l'ATV amb una metodologia adient és la base dels mapes de l'Institut Cartogràfic Valencià i dels de l'Institut Geogràfic España" i són donats a conèixer en cada poble a través de la col·lecció de fullets *Toponímia dels pobles valencians*, dels quals ja n'han vist la publicació més de cent.
- e) La coneixença del lèxic valencià avança molt amb aquesta obra. De la mateixa manera s'obri un nou camí per a l'estudi dels parlars xurros i murcians de la zona oest de la Comunitat Valenciana.

**SA TANCA DE S'ERA.
PROJECTE PER A LA RECOLLIDA
DE LA TOPONÍMIA
DEL CAMP DE MENORCA**

Xavier Gomila Pons
Institut Menorquí d'Estudis

PRESENTACIÓ I ORÍGENS DEL PROJECTE

El projecte *Sa tanca de s'Era*, engegat per la Secció de Llengua i Literatura de l'Institut Menorquí d'Estudis, té com a objectiu la recollida de la toponímia del camp de Menorca. El projecte tingué el seu origen en les II Jornades de Recerca Històrica de Menorca, organitzades a Ciutadella de Menorca per la Societat Historicoarqueològica Martí Bella, entre els dies 16 i 18 de desembre de 2006, i dedicades específicament a la toponímia i l'antroponímia de Menorca. A les Jornades s'hi aplegaren estudiosos i aficionats de la toponímia de molts diversos àmbits i, a partir de les aportacions dels ponents, sorgí la idea comuna d'elaborar un recull global de la toponímia de Menorca. Allò que es reclamava com a necessari era un punt de centralització de dades i d'estudis toponímics, on estudiosos i aficionats poguessin posar de costat els seus treballs i s'evités que aquests estudis restessin dispersos o desconeguts, com ha succeït massa vegades.

La iniciativa responia, d'altra banda, a la crítica situació en què es trobava i es troba la toponímia de Menorca. Una situació que afecta especialment els topònims relatius als dos elements que donen personalitat pròpia a la toponímia menorquina: els noms de les tanques dels llocs,¹ en l'àmbit del camp, i els noms de les pesqueres de la costa i de les sotaiguades, en l'àmbit marítim. Pel que fa al primer d'aquests elements, els noms de les tanques, la superfície de Menorca està travessada d'un cap a l'altre per una infinitat de quilòmetres de paret seca —paret de doble parament i revestiment interior, feta de còdols, sense cap tipus de ciment— que la divideixen en una infinita munió de parcel·les closes, cada una de les quals té un nom. Un nom creat i mantingut pels pagesos dels llocs per tal de poder organitzar dia a dia les feines pròpies del lloc.

Pel que fa al segon element, els noms de les pesqueres, a la costa de l'illa hi ha assenyalats entre els pescadors una infinitat d'indrets en què es practicaven determinats tipus de pesca —com ara pesca amb canya o pesca amb rall (una xarxa circular, llastada amb ploms en tot el seu perímetre, que es llença damunt els peixos des de la vorera i es tanca després per davall amb una corda corredora)—, així com diversos punts del fons del mar en què es

¹ A Menorca, el substantiu lloc s'empra per fer referència a una finca rústica (mall. possessió, cat. masia, cast. predio). Quan parlem de noms de lloc, per tant, cal entendre noms de possessions i no pas noms d'indrets en general.

calaven distints ormeigs: palangres, nanses, xarxes, etc. Uns i altres rebien també un nom particular.

I, així com d'altres topònims més generals, com són els noms dels llocs o dels principals accidents de la costa —platges, cales, puntes, caps, etc.— són patrimoni d'un ampli sector de la població menorquina, es transmeten sense problemes de generació en generació i, per tant, no es troben en perill, els de les tanques i els de les pesqueres sí que s'hi troben. S'hi troben perquè són patrimoni només d'un reduït grup de persones: d'un lloc, en coneixen els noms de les tanques només els pagesos que hi han estat o, a tot estirar, els dels llocs veïns; d'un tram costaner, en saben les pesqueres només aquells que, quan tenien cames i coratge, arribaven a despenjar-se fins als llocs més insospitats per agafar quatre peixos —i, de passada, poder explicar que havien baixat fins allà—; i, del fons de la mar en coneixen els topònims —dits talassònims— els pescadors de barca que, d'en primer i encara a mans, calaven 4 xarxes damunt el tall —la línia on fan frontera els fons de roca amb els d'arena— o uns quants palangrets damunt un fort —penyes vives isolades en els fons marí. D'aquells pagesos i pescadors, en queden ara tot just 2 o, en alguns casos comptats, 3 generacions i és per això que aquests topònims es troben en una situació realment crítica i que cal recollir-los sense demora.

INTERVENCIÓ DE L'INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS (IME)

A partir, doncs, d'aquesta situació límit i de la iniciativa sorgida en les II Jornades de Recerca Històrica esmentades, l'Institut Menorquí d'Estudis decidí intervenir en la preservació d'aquests topònims i d'aquí que engegés el projecte *Sa tanca de s'Era*. Cal destacar, abans de res, que el projecte se centra en la toponímia del camp, i deixa de banda la toponímia costanera. Això es així perquè dels dos elements que donen personalitat pròpia a la toponímia menorquina, la toponímia del camp i la toponímia costanera, la toponímia del camp és qui la fa realment única: la toponímia costanera és compartida amb molts d'altres indrets, sobretot amb altres illes, però no així la dels noms de les tanques, ja que el sistema de divisió i explotació de la terra en parcel·les tancades és un fet molt particular de Menorca, que genera un volum molt elevat i de topònims i, a més, els dota d'una gran especificitat.

Centrats, doncs, en l'estudi de la toponímia del camp de Menorca, la primera qüestió metodològica que s'hagué de resoldre a l'hora de plantejar el projecte *Sa tanca de s'Era* fou avaluar l'abast i el tipus de compilació toponímica que s'havia de realitzar. Quant a la primera qüestió, tot i que allò més significatiu fossin els noms de tanques, era evident que el projecte no es podia circumscriure a la recollida d'aquests topònims de manera aïllada. Els noms de les tanques tenen sentit només dins del marc en què s'inscriuen i, en el cas de Menorca, la unitat bàsica de vertebració del territori no urbà és el lloc. Quedava clar així que s'havia d'ampliar el recull també als noms dels llocs —amb els components fets per la mà de l'home: casats, boers, cisternes, pous, etc.— i, més en general, als topònims referits al medi físic que dona forma al territori: torrents, puigs, costers, etc.

Quant a la segona qüestió, s'hagué de concretar primer de tot quin tipus de compilació toponímica calia realitzar. De fet, en relació amb un determinat tipus de reculls, no es partia de zero: Menorca compta amb una gran tradició d'estudis toponímics i amb un molt bon número de treballs dedicats a la toponímia del camp de l'illa, que arrenquen amb els germans Ramis al segle XVIII i arriben fins a publicacions molt recents.² De tots ells, tanmateix, són molt pocs els que s'han centrat en la recollida de toponímia viva, aplegada directament d'informadors de l'illa, i només 4 o 5 ho han fet des d'una perspectiva científica. Per aquest motiu, es féu evident que l'objectiu fonamental del projecte no podia ser cap altre que emprendre la recollida de la toponímia viva i el seu tractament científic, això és, amb la corresponent transcripció fonètica dels topònims i la localització en un mapa. Una vegada recollits i salvats els topònims, se'n poden fer estudis de detall 1, 2 o 50 anys més tard, però la tasca inversa resulta impossible i suposa en la majoria dels casos la desaparició irremissible de la major part, sinó tota, de la toponímia que es troba en perill.

VIABILITAT DEL PROJECTE

Amb aquestes premisses, i abans de tirar endavant un projecte tan ambiciós, calia però comprovar-ne la viabilitat: es podia plantejar, a començaments de l'any 2006, la recollida global de la toponímia del camp de Menorca? D'acord amb el que havia escrit l'infatigable Josep Mascaró Pasarius vint anys enrere, semblava que no. El 1983, a l'apartat «Aclariments i advertències de l'autor», del seu *Corpus de toponímia de Menorca*,³ deia:

«Entre 1946 i 1951 vaig recórrer a peu i amb bicicleta tots els camins i tirans de Menorca, incloent, naturalment, el Camí Vell (via romana que travessa l'illa de per llarg, de Maó a Ciutadella, el Camí de Cavalls, de circumval·lació de l'Illa, i el Camí d'en Kane, i vaig visitar totes i cada una de les alqueries per fer les enquestes toponímiques, entrevistant centenars de pagesos i pescadors, vertaders dipositaris de les tradicions toponímiques de la terra, amb la intenció de fer un mapa on quedessin registrats tants de noms.

Avui seria totalment inútil aquesta recerca. El camp està abandonat, els casals de possessió inhabitats i en ruïnes. La majoria de pagesos viu a les ciutats i la gent que es troba al camp són treballadors aliens a les tradicions topo-

² Per a una revisió dels estudis de toponímia de Menorca vegeu LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. «La toponímia a Menorca. Estat dels estudis», Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca (8 i 9 d'octubre de 1993), Barcelona; Maó: IEC; IME, 1994, pàg. 45-56. En teniu també una petita mostra a l'apèndix bibliogràfic.

³ MASCARÓ PASARIUS, Josep. *Corpus de toponímia de Menorca*, (2 volums), [Palma: Hora Nova], 2005.

nímiques i a la llengua del país, que poca o cap ajuda poden donar al toponimista i a l'investigador.

Tanmateix, aquestes paraules de Mascaró Pasarius s'havien de considerar com a exagerades en relació amb la situació de la toponímia menorquina l'any 1983. De fet, s'ajusten més a la realitat dels nostres dies que a la del moment en què van ser escrites. I encara així, perquè la situació actual és preocupant, però no tan apocalíptica. És cert, d'una banda, que, de les prop de 1000⁴ finques rústiques que hi ha a Menorca, només 313 estan en actiu avui per avui; que, com que els antics pagesos ja no viuen als llocs, resulta més difícil localitzar-los, i que, per a un determinat nombre de llocs, ja no és possible trobar cap informador que en servi els noms. Però no ho és menys que alguns treballs actuals i la feina feta per alguns membres de la secció de l'IME permetien de considerar que encara era possible recollir aproximadament entre un 70 i un 80 per cent dels topònims del camp de Menorca⁵ i, per tant, que el projecte era del tot viable.

ELABORACIÓ D'UNA FITXA PER A LA RECOLLIDA DELS TOPÒNIMS

Decidits, doncs, a engegar el projecte, el següent estadi metodològic consistí en l'elaboració d'un fitxa per a la recollida dels topònims a través de les posteriors enquestes orals als pagesos dels llocs. El punt de partida d'aquesta fitxa fou l'experiència directa d'alguns membres de la secció de Llengua i Literatura de l'IME, que, abans d'iniciar-se el projecte, havien recollit pel seu compte la toponímia d'alguns llocs de l'illa, i que, per això, coneixien els principals elements toponímics que calia incloure en la fitxa. I, a més a més, s'emprà la tesi doctoral del geògraf Joan Tort i Donada,⁶ dirigida pel Doctor Vicenç M. Rosselló, i llegida a la Universitat de Barcelona el 1999. La tesi conté una àmplia introducció metodològica, de gran rigor i aprofundiment teòric, i amb una documentació extensa i molt diversa, on hi ha recollides les classificacions toponímiques proposades en 6 treballs de toponímia diferents⁷ i entre diverses obres cartogràfiques de Catalunya.

⁴ No existeix cap recompte exacte del número de finques rústiques de l'illa de Menorca. 1000 és una xifra aproximada que parteix del fet que hi ha, de manera segura, entre 800 i 900 llocs, al quals cal d'afegir un número indeterminat –però de ben segur força elevat– de petites possessions que funcionen avui només com a habitatge habitual o segona residència. De fet, una de les primeres prioritats del projecte Sa tanca de s'Era és elaborar un mapa de llocs de l'illa.

⁵ El percentatge varia d'unes zones a altres de l'illa, però, en conjunt, es manté al voltant d'aquests dos valors.

⁶ TORT I DONADA, Joan. Els noms de lloc i el territori. Una interpretació de la toponímia del Baix Camp. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1999, pàg. 279-307.

⁷ Les normes per a la recollida de topònims de Coromines i Ribas (1936); el recull de la toponímia de l'Aleixar, d'Albert Manent (1962); el recull de les Borges del Camp, de Ferran Jové (1970); el recull de la toponímia de Riudoms, d'Eugeni Perea (1978), de «Els nostres noms de lloc», d'Enric Moreu-Rey (1982) i de la classificació sectorial del relleu de Carles Domingo (1997).

Dels treballs dels membres del l'IME i de la comparativa de les classificacions toponímiques recollides a la tesi de Joan Tort sorgí un primer esbrossament de fitxa. Aleshores, es convocà una sessió de treball en què es reuní gent d'àmbits diversos, que han tractat o estudiat la toponímia de Menorca —filòlegs, geògrafs, historiadors o, fins i tot, membres del servei de protecció del patrimoni de l'illa—, i es confeigí el model de fitxa que resta, de moment, com a definitiu, i que adjuntem en apèndix. Aquest model és susceptible de variar si les enquestes amb els informadors fan veure que es pot modificar en algun aspecte, ja sigui afegint o eliminant informació.

APLICACIÓ PRÀCTICA DE LA FITXA DE RECOLLIDA TOPONÍMICA

Amb l'elaboració de la fitxa de recollida dels topònims acabà la primera fase projecte, la fase teòrica. Arribaria aleshores el moment de procedir a recollir la toponímia d'un lloc, d'acord amb els plantejaments teòrics del projecte *Sa tanca de s'Era* i a partir de la fitxa de recollida toponímica. El procés de recollida és, amb petites variacions puntuals, el que expliquem a continuació.

Un cop triat el lloc del qual es volen recollir els topònims, el primer que cal fer es trobar l'informador, el pagès que menava aquell lloc o, molt millor, que encara el mena. Al començament, aquesta tasca no resulta senzilla i, en alguns casos, demana d'una certa habilitat detectivesca. Tanta sort que els veïns dels petits i no tan petits pobles de Menorca hi contribueixen ben de gust. Tot i això, en molts casos es porta a terme el procés invers, fins al punt que es tria un lloc perquè se'n coneix d'una o altra manera el pagès. Després, es demana a aquell pagès per la persona que portava el lloc veí, perquè tots els pagesos d'una zona es coneixien entre ells. I és així com es pot arribar a un ventall cada vegada més ampli d'oportunitats d'enquesta toponímica de llocs. Això, tenint en compte també, que els pagesos han estat moltes voltes en més d'un lloc i coneixen els topònims de tots ells, ço que, de vegades, estalvia la feina de cercar un informador específic per a cada lloc.

Abans de l'enquesta és important documentar-se sobre el lloc triat i les terres veïnes. Això permet de fer sortir després, durant l'entrevista amb l'informador, alguns elements toponímics que per a l'investigador són de gran valor, però no així per al pagès, que els considera tan habituals que, de no ser pels suggeriments d'aquell, no arribaria a esmentar-los. És el cas, a tall d'exemple, d'alguns monuments megalítics, com *sa Cova de ses Rates Pinyades*, una naveta talaiòtica de reduïdes dimensions a Torrellissà Vell (Alaior), documentada per Josep Mascaró Pasarius.⁸ Demanada a la madona del lloc per aquella *cova*, respongué amb sorpresa que era semblant a la naveta de Ciutadella —en referència a sa naveta des Tudons— i que els seus fillets, de petits, jugant jugants, hi entraven i sortien.

És en aquest aspecte de documentació prèvia a l'enquesta on la bibliografia escrita i també la cartografia tenen la seva veritable importància, per tal com són les úniques fonts

⁸ MASCARÓ PASARIUS, Josep. «Geografia e historia de Menorca»

que ens permet assabentar-nos a priori d'elements com el que acabem d'esmentar. Són moltes les obres escrites que tracten en un punt o altre la toponímia del camp de Menorca, les més importants de les quals apareixen a l'apèndix bibliogràfic. D'entre aquestes cal destacar-ne específicament tres, per tal com arriben al detall dels noms de tanques: *Corpus de toponímia de Menorca* i *Geografia e Historia de Menorca* (volums III i IV) de Josep Mascaró Pasarius⁹ i també *Els noms de les tanques dels llocs de Ferreries*, d'Antoni Bonet i Antoni Picó.¹⁰

Pel que fa als materials cartogràfics, s'ha d'assenyalar el mapa topogràfic a escala 1:5.000 que féu aixecar el Govern Balear el 1995. Com a feina complementària a l'aixecament del mapa es feren enquestes toponímiques a informadors de l'illa. El resultat és que aquest mapa conté els noms de les tanques d'alguns llocs i nombrosos noms d'accidents del relleu.

A més de la bibliografia i de la cartografia cal considerar encara una tercera font d'informació prèvia: els mapes de tanques de lloc fets per alguns dels senyors de finques a partir de la informació dels pagesos. No és una pràctica habitual, però alguns dels propietaris s'encarregaren d'elaborar aquesta mena de mapes, potser per tenir un coneixement millor de les seves possessions o potser tocats d'una certa afició pels temes antropològics de la seva illa. En aquests mapes és interessant la grafia dels topònims, que sol reflectir la fonètica dels informadors originals. Així mateix, ens permeten observar si hi ha hagut alteracions en els noms de les tanques, tot i que aquest sol ser un fet poc comú.

A banda de la fitxa de recollida toponímica i d'una mica d'informació sobre el lloc en qüestió, es necessita encara una altra eina per fer l'entrevista: una bona cartografia del lloc i, si és possible, una fotografia aèria, que és la millor eina per tal de localitzar els topònims recollits dels informadors. La combinació d'aquests dos materials simplifica i agilita notablement la feina de l'enquestador i, el que és més important, li permet de fixar amb elevat grau absolut de precisió els noms de les tanques i el de la resta dels topònims. En aquest sentit, cal destacar que l'IME disposa també de fotografies aèries de Menorca de l'any 1956. Aquestes imatges mostren l'estat primigeni de llocs —i també de grans zones de territori— que ara han estat urbanitzades, de manera que es converteixen en l'única eina que ens permet avui dia reconstruir l'antic mapa de tanques i recuperar els seus noms.

Amb tots aquests materials ens falta només representar els límits dels llocs i de les tanques damunt les fotografies aèries. L'estructura de les tanques es pot obtenir superposant —digitalment o per comparació directa— el mapa topogràfic amb les fotografies aèries. Aquí és on les imatges aèries de 1956 resulten particularment útils, ja que mostren la superfície de l'illa molt més neta, de manera que es pot veure millor els límits de les parets de les tanques, que en la fotografia moderna queden amagats sovint per la marina. Quant als límits

⁹ Dels materials toponímics que obtingué Josep Mascaró Pasarius durant els 5 anys que, com hem vist abans, dedicà a recórrer pam a pam l'illa de Menorca en sorgiren el Mapa General de Menorca, el Corpus de Toponímia de Menorca i els volums (III i IV) de la *Geografia e Historia de Menorca*, que recullen els jaciments arqueològics de l'illa tanca a tanca (és aquí on apareix la referència a sa Cova de ses Rates Pinyades). En teniu les referències a l'apèndix bibliogràfic.

¹⁰ Bonet, Antoni; Picó, Antoni. *Noms de les tanques dels llocs del terme de Ferreries*, Menorca: IME; Consell Insular; Ajuntament de Ferreries, 2002.

dels llocs —les mitgeres amb altres finques— és molt útil la pàgina d'internet del SIGPAC (Sistema d'Identificació de Parcel·les Rústiques):¹¹ emprant un senzill menú de recerca arribem a una imatge aèria del lloc que ens interessa amb els seus límits destacats en negre.

Hem de tenir en compte però, que els límits actuals d'algunes finques no es corresponen amb els que tenien fins fa ben pocs anys. I no es tracta de l'antic costum de dividir un lloc gran per fer-ne dos de més petits, sinó de dividir-ne un en dues o més parts de cara a una posterior urbanització. Així per exemple, Binissaida de sa Creueta, as Castell, es vengué per tanques, que, d'en primer, eren horts, però on, amb el temps, s'han acabat construït segones residències. En casos com aquest es pot recórrer, en primer lloc, al mapa de 1860 Miguel Sorà,¹² que conté les divisions de les finques rústiques d'aquella època; i, si això no és possible o resta algun dubte, l'única solució per establir els límits dels llocs són les informacions aportades pels informadors en les enquestes, que, al final, resulten ser les més segures.

I, amb tots els materials preparats, arriba a la fi el moment de dur a terme l'enquesta i de recollir el fruit de tota la feina de preparació: els topònims.

EL TRACTAMENT DELS TOPÒNIMS RECOLLITS

La tercera i última etapa del projecte *Sa tanca de s'Era*, comprendria el tractament científic dels topònims compilats. Això implica, en primer lloc, la creació d'una base de dades que aplegui conjuntament els topònims, la seva transcripció fonètica i totes les informacions relatives a ells obtingudes dels informadors. Aquesta base de dades respondria a aquella demanda sorgida en el si de les II Jornades de Recerca Històrica de Menorca, de centralitzar les dades toponímiques de tota l'illa, de manera que, a més dels topònims recollits dels informadors, s'hi poguessin afegir els noms i les dades de les obres escrites publicades, i també de les futures. I, anant més enllà, es podria plantejar en la línia d'alguns moderns projectes toponímics d'arreu del món: un cop creada la base de dades es podria penjar a Internet, de manera que, des de qualsevol punt del món, seria possible no només consultar-la sinó el que és més interessant, que tothom qui disposés d'alguna dada dels topònims pogués afegir-la directament.

El tractament de les dades implica també, en segon lloc, la representació cartogràfica dels topònims. És previst d'elaborar els mapes toponímics mitjançant SIG (Sistemes d'Informació Geogràfica). Els SIG, a banda de permetre la representació dels topònims en mapes,

¹¹ L'adreça de la pàgina és <http://sigpac.mapa.es/feqa/visor>. També és útil la pàgina virtual del cadastre, on, a partir de la referència que ens proporciona el SIGPAC, apareixen els noms dels llocs. L'adreça és <http://ovc.catastro.minhac.es>. (El punt final no forma part de cap de les 2 adreces)

¹² SORÀ, Miguel. «Mapa de la isla de Menorca», levantado por Miguel Sorà en 1860 i 1861, s.l.: publicat per Juan Benjam, 1887.

ofereixen eines potents per al tractament de les dades que s'hi introdueixen. Tot i que no estan pensats específicament per a l'explotació de corpus textuais, com són els topònims del camp de Menorca, permeten de posar en relació els topònims amb totes les dades del medi físic, fet que ha d'ajudar molt als diferents estudis que es facin en un futur amb els topònims recollits. També és interessant emprar els SIG per a la representació cartogràfica dels topònims per tal com es poden interrelacionar directament amb bases de dades. Així, partint de qualsevol topònim de la nostra base de dades, se'n podria veure immediatament —a partir d'un enllaç directe— la localització damunt mapa o damunt fotografia aèria.

FINAL

Voldríem, per acabar, fer una reflexió sobre les possibilitats de dur a terme el projecte per complet i sobre la seva utilitat. Som conscients des de l'IME de la magnitud del projecte —del que suposa recollir per complet la toponímia del camp de Menorca (tot i que a aquest punt no s'hi arriba mai en els reculls toponímics)— i del fet que acabar el projecte és avui un objectiu llunyà. Llunyà perquè, més enllà del disseny del projecte, no hi ha, de moment, cap grup de recerca consolidat amb finançament al darrere. Tanmateix, i fins al dia que disposem d'aquesta infraestructura, el projecte és la millor manera d'optimitzar les iniciatives individuals que es fan quant a la recollida de la toponímia del camp de Menorca. *Sa tanca de s'Era* és, doncs, el punt de partida d'aquesta tasca. Per incert que pugui ser el seu camí, no hem d'oblidar que cada lloc del qual es reculli la toponímia, encara que sigui només un, serà una peça més del nostre patrimoni cultural i antropològic, i de la nostra identitat, en definitiva, que haurem salvat de l'oblit.

APÈNDIX 1. FITXA DE RECOLLIDA DE TOPÒNIMS

SA TANCA DE S'ERA

Projecte de l'Institut Menorquí d'Estudis per a la recollida de la toponímia del camp de Menorca

La unitat bàsica per a la qual està pensada aquesta fitxa és el lloc. És per això que els aspectes del litoral estan poc elaborats: no tots els llocs tenen terres ran de la mar i, a més, el coneixement dels noms de la costa entre els pagesos d'aquests llocs litorals és irregular, difícil de sistematitzar.

PROPOSTA DE FITXA PER A LA RECOLLIDA DE LA TOPONÍMIA

1. BANDES DEL TERME
2. NOM O NOMS DEL LLOC
 - 2.1. Tipus d'explotació (lloc, estància / arrimo, rafal, hort, hortal, vinya...)
 - 2.2. Extensió (en quarteres de blat o en metres quadrats)
 - 2.3. Mitgeres amb d'altres llocs
3. TANQUES
 - 3.1. Noms de tanca (precisant el tipus de tanca si no és implícit en el nom: tanca, pleta, vela, corral, après, ramer, femer...)
 - 3.2. Agrupacions de tanques
 - 3.4. Sementers
4. CONSTRUCCIONS
 - 4.1. Cases
 - 4.2. Boers
 - 4.3. Solls
 - 4.4. Eres
 - 4.5. Barraques
 - 4.6. Pous, cisternes i aljubs
 - 4.7. Abeurades
 - 4.8. Síquies i basses (artificials)
 - 4.9. Sínies
 - 4.10. Molins
 - 4.11. Safareigs
 - 4.12. Antigots i altres restes
 - 4.13. Edificis històrics (talaies, torres, fars...)

- 4.14. Ermites i capelles
 - 4.15. Pedreres
 - 4.16. Forns
 - 4.17. Mines
5. RELLEU
- 5.1. Elevacions en general (muntanyes, puigs, turons)
 - 5.2. Elevacions rellevants que es veuen des del lloc
 - 5.3. Falde i costers
 - 5.4. Penyals
 - 5.5. Coves
 - 5.6. Frares
 - 5.7. Roques i penyes singulars
 - 5.8. Planes
 - 5.9. Barrancs
 - 5.10. Canals i canalons
 - 5.11. Coves
 - 5.12. Avencs
 - 5.13. Clots
 - 5.14. Comes
 - 5.15. Cocons
 - 5.16. Colls
 - 5.17. Referències geològiques
6. HIDRÒNIMS
- 6.1. Torrents
 - 6.2. Estanys
 - 6.3. Prats i Albuferes
 - 6.4. Basses (naturals)
 - 6.5. Fonts
 - 6.6. Verals
 - 6.7. Banyers
 - 6.8. Ullals
7. VEGETACIÓ Boscs
- 7.1. Marines
 - 7.2. Garrigues
 - 7.3. Arbres singulars
 - 7.4. Altres agrupacions vegetals
8. VIES DE COMUNICACIÓ
- 8.1. Camins i caminois
 - 8.2. Passos
 - 8.3. Accessos (escales i altres)

8.4. Dreceres i senderes

8.5. Ponts

9. LITORAL

9.1. Accidents del relleu costaner (cales, arenals, macars i codolar, puntes, caps, enderrossalls, bufadors...)

9.2. Pesqueres

10. ALTRES

APÈNDIX 2.
BIBLIOGRAFIA D'AQUEST TREBALL
I DE LA TOPONÍMIA DEL CAMP
DE MENORCA EN GENERAL¹³

AGUILÓ, Cosme (2001): *La toponímia de Menorca a les obres de Ramon Rosselló Vaquer*, Menorca: Institut Menorquí d'Estudis. (Cova de Pala; 14)

BONET, Antoni (1992): *Paratges de l'illa (II). Les terres de la Vall (Ciutadella)*, Ciutadella: Col·lectiu Folklòric.

CASASNOVAS MARQUÈS, Lluís (1952): *La toponímia menorquina*, Barcelona: Tesi doctoral inèdita.

DE LA LLANA, Amador (1994): *Cases de lloc i d'estància des terme de Sant Lluís*, Sant Lluís: Ajuntament.

CASASNOVAS MARQUÈS, Lluís (1955): *Nomenclatura agrícola en la toponímia menorquina*, Ciutadella: José Allés Quintana.

Enciclopedia de Menorca. XIV. Antropologia I, Menorca: Obra Cultural, 1999.

FEBRER ROTGER, Llorenç (1993): *El barranc d'Algendar*, Ciutadella: Col·lectiu Folklòric de Ciutadella.

FERRER ALEDO, Jaime. «Menorca. Su población rural», *Revista de Menorca* (Mahón), 1949, 1950 i 1951.

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1999): *Compendio de geografía é historia de la Isla de Menorca*, Menorca: Ajuntament de Maó; Edicions Nura.

JANER MARTÍ, Joan (2002): *Les Ferreries (1301-1850), el camí cap a la seva plenitud*, Menorca: Ajutament de Ferreries; Institut Menorquí d'Estudis.

Llocs del terme de Ferreries, Ferreries: Creu Roja de Ferreries, 1990.

LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. «La toponímia a Menorca. Estat dels estudis», *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca (8 i 9 d'octubre de 1993)*, Barcelona; Maó: IEC; IME, 1994, pàg. 45-56.

¹³ No inclou les referències ja esmentades a peu de pàgina. No pretén ser exhaustiva.

- MARTÍNEZ ESTEBAN, Albert (1994): *Vies de comunicació i poblament rural del terme des Mercadal*, Menorca: Institut Menorquí d'Estudis; Mercadal: Ajuntament.
- MARTÍNEZ ESTEBAN, Albert (2001): *Sínies i vinyes, horts i molins. Una mirada al desaparegut entorn rural de Maó*, Maó: Amics del Museu de Menorca. [Quaderns d'Amics del Museu de Menorca; 1]
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (2001): *Mapa general de Menorca. Escala 1:31.250*, [Maó: [Imp. M. Sintes Rotger], 1946-1951. (14 làm. de 30 x 38 cm.)]
- MASCARÓ PASARIUS, Josep, COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae I. Toponímia antiga de les Illes Balears*, Barcelona: Curial; "La Caixa", 1989.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep. *Corpus de toponímia de Menorca*, (2 volums), [Palma: Hora Nova].
- MASCARÓ PASARIUS, Josep. *Geografia e historia de Menorca*
- OLIVES I MIR, Guerau (1987): *Paratges de l'illa (I). El prat de Son Bou. El cultiu de l'arròs*, Ciutadella: Col·lectiu Folkloric.
- PONS I CAMPS, Pere (1989): *Apunts històrics sobre la formació del poble des Migjorn Gran*, Maó: Institut Menorquí d'Estudis; Ajuntament des Migjorn Gran.
- PONS I CAMPS, Pere (2003): *Cases del camp migjorner*, Migjorn Gran: Ajuntament.
- PONS FUXÀ, Antoni (2005): *Històries del món pagès. Costums i records del camp d'ahir*, es Mercadal: Ajuntament.
- PONS PONS, Guillermo (1990): *La antigua población rural de Sant Lluís*, Sant Lluís: Patronato de Cultura, Ayuntamiento.
- RAMIS I RAMIS, Joan (1989): *Alquerías de Menorca en 1815*, Menorca: Nura.
- RAMIS I RAMIS, Antoni (1979): *Noticias relativas a la isla de Menorca. Cuaderno*, (7 quaderns) [Ciutadella]: Nura.
- Recull de toponímia menorquina* (2001), Menorca: Consell Insular. Conselleria de Cultura, Educació i Esports.
- SINTES CARRERAS, Josep. *Antigues feines i costums de sa gent del camp*, Alaior: Ajuntament d'Alaior. (Monografies alaiorenques; 4)
- VIDAL BENDITO, Tomàs (1969): «Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca», *Revista de Menorca* (Mahón), 1969, pàg. 5-46, 85-125 i 151-170.

